

Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri

Prof. Dr. Ümit Özlale
Alper Karakurt

1. Giriş

2001 yılında yaşadığı finansal kriz sonrasında önemli yapısal reformları başarıyla hayata geçirerek makroekonomik istikrarı sağlama yolunda önemli adımlar atan Türkiye için sürdürülebilir ve yüksek ekonomik büyümenin sağlanması halen en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel krizin olumsuz etkilerinden 2010 ve 2011 yılında iç talebi canlandırıcı politikaların da yardımıyla yüksek büyüme sağlayarak kurtulan Türkiye ekonomisi bir kez daha düşük büyümenin yaşanacağı bir döneme girmek üzeredir. Bu olumsuz gelişmede küresel koşulların önemi yadsınmamakla beraber, Türkiye’nin yüksek ve sürdürülebilir büyüme için çözmesi gereken problemler de göz ardı edilmemelidir.

2001 yılından itibaren tasarruf oranlarının düşmesi sonucunda oluşan yüksek tasarruf açığı ve bozulan cari işlemler dengesi bu problemlerin başında gelmektedir. Düşük tasarruf oranları, istenilen yatırım düzeylerine ulaşmak için ekonominin dış tasarruflara giderek daha da bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır. Bu durum da ekonomiyi, özellikle küresel koşulların olumsuz seyrettiği dönemlerde yabancı sermaye hareketlerine daha duyarlı hale getirmektedir. Her ne kadar 2001 sonrasındaki dönemde, uyguladığı başarılı istikrar politikaları ve sunduğu cazip getiriler sayesinde Türkiye ekonomisi önemli ölçüde yabancı sermaye çekebilse de, bu büyüme stratejisinin sürdürülebilir olmadığı açıktır. Uluslararası karşılaştırmalar da Türkiye’deki tasarruf oranlarının OECD ülke ortalamasından ve kendisiyle aynı gelir grubunda yer alan ülkelerin tasarruf oranlarından daha düşük olduğunu göstermektedir (Dünya Bankası, 2011). Tablo 1 ve Şekil 1’de gösterilen tasarruf dengesi özellikle küresel krizden sonra yaşanan yüksek büyüme döneminde tasarruf açığının ve dolayısıyla cari işlemler açığının geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 1: Tasarruf Dengesi & Cari İşlemler Dengesi (% GSYH)

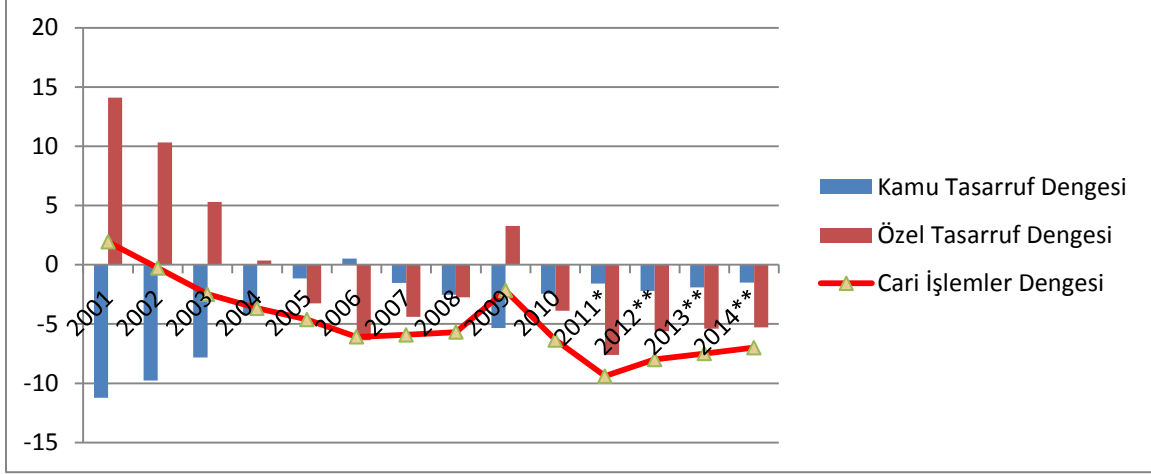
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012**	2013**	2014**
Kamu Tasarruf Dengesi	-11,22	-9,76	-7,82	-4,16	-1,16	0,53	-1,52	-2,54	-5,33	-2,44	-1,60	-2,20	-1,90	-1,50
Özel Tasarruf Dengesi	14,11	10,33	5,29	0,37	-3,25	-6,36	-4,40	-2,76	3,26	-3,88	-7,60	-5,60	-5,40	-5,30
Toplam Tasarruf Dengesi	2,90	0,57	-2,52	-3,79	-4,42	-5,83	-5,91	-5,30	-2,08	-6,33	-9,20	-7,80	-7,30	-6,80

*Gerçekleşme Tahmini

**Program

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı&IMF

Şekil 1: Özel Tasarruf Dengesi & Kamu Tasarruf Dengesi (%GSYH)

*Gerçekleşme Tahmini , **Program
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Belki de daha önemli bir başka nokta bu tasarruf açığının, küresel kriz dönemini çıkarttığımızda, kamu tasarruf açığında yaşanan düşüslere rağmen oluştuğudur. Şekil 1'den de görüldüğü gibi 2001'den 2012'ye tasarruf açığının özel ve kamu olarak paylaşımında bir değişim gözlenmektedir. 2001 yılında %11'lere varan kamu tasarruf açığı özel kesimin tasarruf fazlasıyla karşılanırken 2011'e gelindiğinde toplam tasarruf açığının %83'ü özel kesim tarafından oluşturulmaktadır. Dolayısıyla 2010 ve 2011 yılındaki mevcut tasarruf açığı problemi, 1990'lı yıllardaki yanlış maliye politikaları sonucu oluşan yüksek kamu tasarruf açıklarından değil, özel sektörün ve özellikle hane halkının daha az tasarruf etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, 2001 sonrası başarıyla uygulanarak bütçe disiplini ve kamu tasarruflarını beraberinde getiren politikalar mevcut duruma çözüm üretmek için tek başına yeterli olmayacaktır.¹

Bu çalışma, yukarıdaki argümandan hareketle, Türkiye'de tasarruf açığının nedenlerini ve bu açığın kapatılması için gerekli olan politika önerilerini tartışmaktadır. Son dönemde yaşanan tasarruf açığının temel sebebi özel kesimdeki tasarruf oranlarındaki düşme olduğu için çalışmanın odak noktası özel kesim tasarruf oranlarıdır.

Çalışmada ilk olarak, hane halkı ve özel sektör tasarruf oranlarının gelişimi ele alınacaktır. Bu amaçla, hane halkı bütçe anketi sonuçları, Türkiye'deki demografik yapı ve tüketici eğilimlerindeki değişme de göz önüne alınarak incelenecektir. Türkiye'de özel kesim tasarrufları hane halkı ve şirketler kesimi diye ayrıştırılmadığından hane halkı bütçe anket sonuçları bu bölüm için temel referans noktası olmuştur. Daha sonra da, Türkiye'deki özel tasarruf oranlarının belirleyicileri ekonometrik analiz çerçevesinde araştırılacaktır. Elde edilen bulgular, faiz oranlarındaki gelişmeler, makroekonomik kırılma gibi faktörlerin yanı sıra nüfus bağımlılık oranı gibi demografik faktörlerin de tasarruflar üzerinde etkili olduğunu bulmaktadır. Kamu tasarruflarındaki artış da, faizler üzerinde aşağı yönlü baskı yaratıp bankacılık sektörünün özel sektöre daha fazla ve daha ucuz maliyetle fon aktarmasını sağlayarak özel tasarrufları düşürücü etki yapmıştır.

¹ Bunu söylemekle beraber, Türkiye'deki mali duruşun (fiscal stance) ve bütçe performansının son dönemde 2001-2007 dönemindeki kadar olumlu seyretmediğini belirtmek gerekir. Mali duruş ve yapısal bütçe dengesi için Çebi ve Özlale (2012)'ye bakılabilir.

Çalışmada ikinci olarak, özel kesim tasarruf açığının ana nedenlerinden biri olarak sanayideki üretim yapısının ithalata giderek daha bağımlı hale gelmesi incelenmektedir. Bu amaçla 260 farklı ürün çeşidi 36 sektör altında toplulaştırıldıktan sonra 2008-2011 dönemi için firma bazında Ekonomi Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı verileri kullanılarak *sektörel ithalat bağımlılık* oranları hesaplanmıştır. Sonuçlar Türkiye’de imalat sanayindeki ithalat bağımlılık oranının zaman içinde yükselerek 2011 yılında 43% civarında olduğunu göstermektedir. Yapılan ekonometrik analizler ise, TL’deki değerlenmenin beklendiği şekilde üretimde ithal girdi oranını arttırdığını bulmaktadır. Daha da önemlisi, iç talebi artırıcı politikalar, ithalat bağımlılığı yüksek mal gruplarına talebi daha fazla arttırmaktadır. Bir başka deyişle, ekonomi canlandıkça, üretim yapısı da ithalata daha bağımlı hale gelmektedir. Bu durumda ekonomik canlanma dönemlerinde TL’nin değer kazanması kadar, iç talebin ithal bağımlılığı daha yüksek mal grupları için daha canlı olması da önem taşımaktadır. Sonuç olarak, artan tasarruf açığında hane halkı ya da şirketlerin daha az tasarruf etmesi kadar Türkiye’deki üretim yapısının giderek ithalata bağımlı olması da etkilidir. Dolayısıyla da yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi tasarruf (cari işlemler) açığı yaratmadan sağlamanın yolu üretim yapısının ithalata bağımlılığını azaltacak politikalar izlemek olacaktır.

Çalışmada son olarak tasarruf açığını düşürmek için uygulanabilecek politikalardan bahsedilmektedir. Bu amaçla, dünyada tasarruf oranlarını arttırmada başarılı olmuş program ve ülke örnekleri mercek altına alınmıştır. Çalışmanın sonuç bölümü, bulguları özetleyerek Türkiye’de tasarruf oranlarını arttırmak için izlenebilecek yol haritasını tartışmaktadır.

2. Özel Kesim Tasarruf Açığı

2.1. Tasarruf Açığı Neden Kaynaklanıyor? Tasarruflardaki Düşmeden mi, Yatırımlardaki Artıştan mı?

Bir önceki bölümde Türkiye’de küresel kriz sonrasındaki dönemde gözlenen tasarruf açığının önemli bir bölümünün özel kesim tasarruf açığından kaynaklandığı gösterilmişti. Bu açığın nedeninin tasarruf oranlarındaki düşme ya da özel yatırımlardaki artmadan kaynaklandığını görmek için özel tasarruf ve yatırım seviyelerine bakmak gerekmektedir. Tablo 2 özel kesim tasarruf açığının önemli ölçüde özel tasarruf oranlarındaki düşmeden kaynaklandığını göstermektedir.

Tablo 2: Yatırım ve Tasarruf Oranları (Cari Fiyatlarla %GSYH Oranları)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011 ¹	2012 ²
Özel Tasarruf	25,53	23,44	19,61	16,93	13,13	12,37	13,08	15,07	14,1	12,32	10,45	13,06
Özel Yatırım	11,42	13,11	14,32	16,56	16,39	18,73	17,48	17,83	10,84	16,21	18,05	18,63
Kamu Tasarrufu	-7,12	-4,85	-4,14	-0,96	2,8	4,18	2,4	1,73	-0,9	1,6	2,87	2,1
Kamu Yatırımı	4,09	4,91	3,68	3,2	3,96	3,65	3,92	4,27	4,44	4,04	4,43	4,31
Toplam Yurtiçi Tasarruflar	18,41	18,59	15,47	15,97	15,93	16,55	15,49	16,8	13,21	13,92	13,31	15,17

(1) Tahmin, (2) Program

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı & Kendi Hesaplamamız

Küresel kriz dönemini çıkardığımızda özel kesim tasarruf oranlarında son 10 yıl içinde sürekli bir düşüş meydana gelmiştir. Öyle ki, 2002 yılında % 23 civarında olan özel kesim tasarruf oranı 2011 yılında % 10’lar seviyesindedir. Bununla beraber özel yatırımların GSYH’ya oranında hafif de olsa bir artış bulunmaktadır.

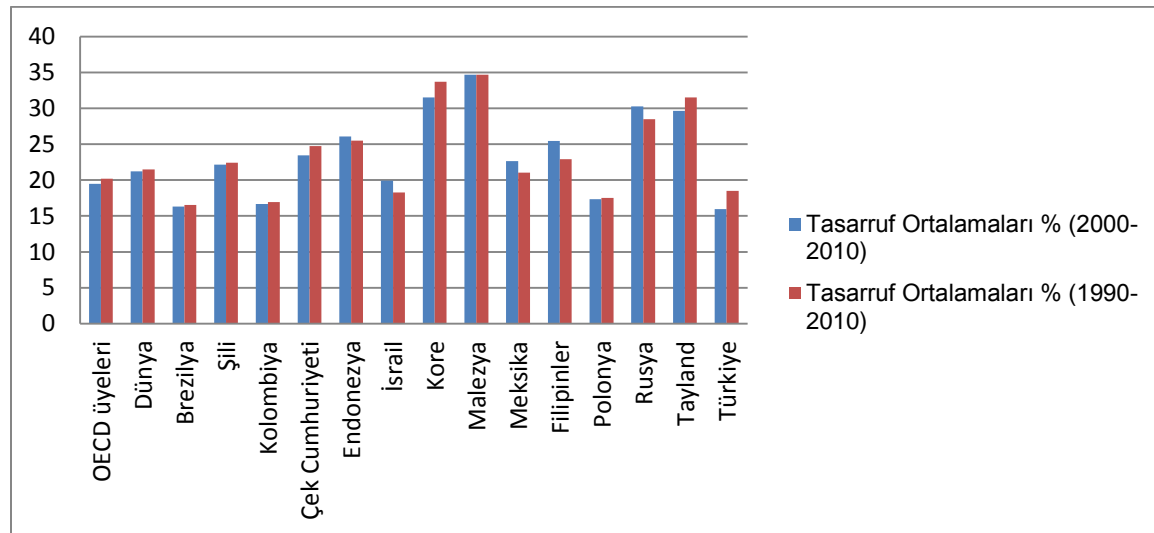
Hane halkı ve şirketlerin tasarruf oranlarındaki düşme, hane halkı borcunun GSYH'ya oranındaki gelişmelerden ve firmaların işletme artıklarından da görülebilir. Nitekim 2003 yılında % 3 olan hane halkı borcunun GSYH'ya oranı zaman içinde hızla artarak 2009 yılında % 15.4, 2010 yılında ise % 17.3'e yükselmiştir. TÜİK'in "Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Anketleri" verileri de firmaların azalan tasarruf eğilimlerini göstermektedir. Yükseler (2011)'de belirtildiği üzere, sanayi ve hizmetler sektöründe 2002 yılında % 23.4 olan işletme artığının ciroya oranı 2008 yılında % 15,3'e düşmüş, aynı dönem için imalat sanayinde % 27.4 olan işletme artığının üretim değerine oranı ise % 19,7'ye gerilemiştir. Hane halkı borçluluk oranlarındaki bu keskin artış ve firmaların işletme artığı oranlarındaki önemli kayıplar özel kesimin tasarruf eğilimi ve kapasitesinin zayıfladığını doğrular niteliktedir.

Kamu tasarruf açığına baktığımızda ise durum daha farklıdır. Tablo 1'de 2001-2011 yılları arasında kamu tasarruf açığındaki azalış net olarak görülmektedir. Tablo 2 kamu tasarruf açığındaki bu gelişmenin kamu tasarruf oranlarındaki artışla açıklanabileceğini göstermektedir. Kamu yatırımlarının GSYH'ya oranı son 10 yıl içinde %4 civarında seyrederken kamu tasarruf oranları örneğin ilk yarısına oranla daha olumlu seyretmiştir. Bununla beraber, kamu tasarruflarının özel sektör tasarruflarıyla tam ikame olmadığı düşünüldüğünde, kamu tasarruf oranlarında sağlanacak ek artışların tasarruf açığına ve dolayısıyla cari işlemler açığına olumlu etki yapacağı göz ardı edilmemelidir. Örnek vermek gerekirse, 2011 sonu itibarıyla 21% civarında olan faiz dışı harcama/GSYH oranının küresel kriz öncesi ortalama seviye olan 18%'de tutulması durumunda kamu tasarrufları 38 milyar TL artacak, bu da tasarruf açığını 1-1.5% aralığında azaltacaktır.

2.2. Türkiye'de Tasarruf Ve Yatırım Oranlarının Uluslararası Karşılaştırmalı Analizi

Yukarıdaki tablo ve grafikler Türkiye'deki tasarruf açığının nedeninin artan yatırımlar yerine düşen özel kesim tasarruf oranları olduğunu göstermektedir. Bu noktada, Türkiye'deki mevcut tasarruf oranlarını dünya ve OECD ortalamalarıyla beraber Türkiye ile aynı gelir grubunda yer alan ülkelerle karşılaştırmak önemli ipuçları sağlayacaktır. Şekil 2 Türkiye'nin diğer ülkelerle karşılaştırmalı tasarruf oranlarını sırasıyla 1990-2010, 2000-2010 dönemleri için göstermektedir.

Şekil 2: 1990-2010, 2000-2010 Ülkeler Karşılaştırmalı Tasarruf Ortalamaları

Kaynak: World Bank Indicators

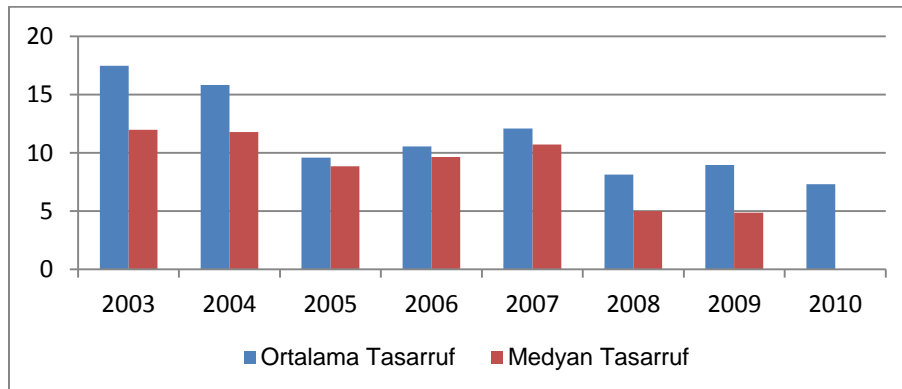
Türkiye’de tasarruf oranı ortalaması 2000-2010 arasında, 1990-2010 dönemine göre daha da düşerek % 16’ya gerilemiştir. Bu Türkiye ile aynı gelir grubunda yer alan ve Şekil 2’de gösterilen ülkeler arasında en düşük değerdir. Kaldı ki Türkiye 2010 ve 2011 yıllarında bu ortalamanın daha da altına inmiştir. Nitekim Yükseler (2011) Türkiye’deki tasarruf oranlarını 15 ülkeyle karşılaştırdığı çalışmasında incelediği ülkelerdeki tasarruf oranlarının 2005-2010 döneminde 1997-2004 dönemine oranla % 21.6’dan % 24.2’ye yükseldiğini, bu oranın Türkiye içinse % 19.2’den %15.9’a gerilediğini belirtmektedir. Tasarruf oranı Türkiye ile beraber gerileyen diğer ülkeler ise Yunanistan, ABD, İngiltere ve İtalya olmuştur. Yine aynı dönemde tasarruf açığı artan ülkelerin Yunanistan, İspanya, Fransa, İtalya ve ABD gibi küresel krizden en fazla etkilenen ülkeler olduğu düşünüldüğünde Türkiye’deki düşük tasarruf oranlarının ve yüksek tasarruf açığının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra yatırım oranlarına baktığımızda Türkiye diğer ülkelere oranla daha az dalgalı ve kriz dönemleri çıkarıldığında %20 civarında seyreden bir yatırım oranına sahiptir. Bu oran özellikle Asya ülkeleriyle karşılaştırıldığında düşük bir orandır. Bu açıdan Türkiye Latin Amerika ülkelerine daha fazla benzemektedir. Sonuç olarak, Türkiye’de son dönemde görülen yüksek tasarruf açıklarının yatırımlardaki artıştan dolayı kaynaklanmadığı, Türkiye’de yatırımların GSYH’dan aldığı payın yatay bir seyir izleyerek aynı gelir grubunda yer aldığı ülkelerin altında kaldığı, dolayısıyla son dönemde yaşanan yüksek cari açığın yatırımları arttıracak bir nitelik taşımadığı da söylenebilir.

2.3. Hane Halkı Tasarruf Eğilimi: Demografik Faktörler

Türkiye’de son dönemde artan tasarruf açığının temel sebebinin hane halkı tasarruf oranlarındaki düşme olduğu, hane halkı borçluluk oranlarında son yıllarda görülen ciddi artışların bu görüşü doğruladığı önceki bölümde belirtilmişti. Oysa tasarruf oranları kredi piyasalarındaki kısıtların tam olarak kalkmadığı gelişen ekonomilerde refahın en önemli belirleyicilerinden biri olmasının yanı sıra olumsuz ekonomik koşullara karşı hane halkını koruyan temel faktördür. Bu açıdan hane halkı tasarruf dinamiklerini anlamak doğru politikalar geliştirmek için temel koşullardan biridir. Ne var ki Türkiye’de hane halkı düzeyinde mikro verinin kısıtlı olması bu konuda yapılan çalışmaların sayısını da sınırlamaktadır. Mevcut çalışmalar çoğunlukla Hane Halkı Bütçe ve Harcama Anketi (HBHA) kullanarak mikro düzeyde tasarruf dinamiklerini anlamaya çalışmaktadır. Şekil 3 HBHA sonuçlarına göre 2003-2010 arası ortalama ve medyan tasarruf oranlarını göstermektedir.

Şekil 3: HBHA Sonuçlarına Göre 2003-2010 Arası Ortalama Ve Medyan Tasarruf Oranları

Kaynak: TÜİK Hane Halkı Bütçe Anketi Sonuçları ve Kendi Hesaplamalarımız

Tasarruf oranlarındaki düşüş kadar ekonomik büyüme ve tasarruf arasındaki ilişki de dikkat çekicidir. 2005 ve 2006 yıllarında yüksek büyüme rakamlarına rağmen hane halkı tasarruflarında bir düşme meydana gelmesi bu açıdan önemlidir. Bu da, artan gelirin tasarruflar üzerinde olumlu etki yapmayabileceği anlamına gelmektedir. Benzer bir şekilde, 2010 yılında kriz döneminden sonra çok yüksek bir büyüme rakamı yakalanmasına rağmen hane halkı tasarrufları düşmeye devam etmiştir. Bu düşüşteki önemli nedenlerden biri kriz döneminde ertelenen harcamaların gerçekleşmesi olabilir. Bunun yanı sıra düşük ekonomik büyümenin olduğu 2008 yılında tasarruflar önemli ölçüde düşmüş, 2009 yılında ise bir önceki yıla göre bir artış görülse de örneklem ortalamasının altında bir tasarruf oranı gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, milli gelirdeki artışın tasarrufları arttırdığı yönünde bir kanıt olmayıp tam tersinin geçerli olduğu dönemler mevcuttur.

Türkiye’de HBHA kullanarak tasarruf eğilimlerini inceleyen Van Rijckeghem ve Üçer (2008) tasarrufları etkileyen faktörleri araştırmış ve ekonomik konjonktürün tasarruflar üzerinde belirleyici olduğunu bulmuşlardır. Cilasun ve Kırdar (2009) ise tasarrufların ekonomik konjoktüre ve cari gelişmelere duyarlılığını arındırdıktan sonra tasarrufun yaşam döngüsü boyunca analizini yapmışlardır. Bu çalışmanın sonuçları Türkiye’deki hane halkının 55-64 yaşları arasında tasarruf oranlarının yüksek olduğunu, bunun da yaşam döngüsünün ortaya koyduğu tasarruf nedenleri dışında da tasarruf yapmak için nedenlerin olduğunu söylemektedir. Ayrıca, tasarrufların eğitim ve yaşla beraber artma eğilimi göz önüne alınırsa, uzun dönemli tasarrufların nüfusun yaşlanması ve eğitim seviyesinin artmasıyla yükselebileceği, bununla beraber gelirle tasarruf arasındaki pozitif ilişkinin yaş ilerledikçe tasarruf eşitsizliğine de yol açabileceği yine bu çalışmanın öngörüleridir.²

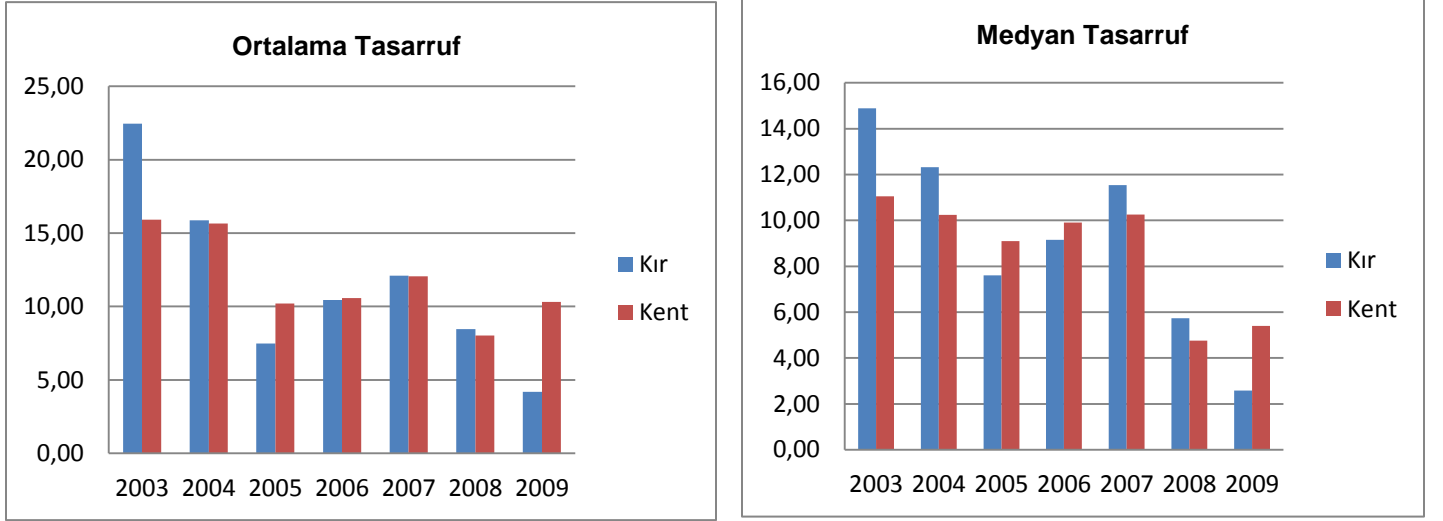
Türkiye’de HBHA kullanılarak yapılan tüm çalışmalar, Türkiye’nin “az tasarruf eden ülkeler” grubunda olduğunu, %10.1’lik hane halkı tasarruf oranıyla Türkiye’nin Latin Amerika ülkeleriyle benzer bir yapıda olduğunu göstermektedir.³ Nüfusun yaş profilinin tasarruflar üzerindeki önemli etkisi göz önüne alındığında ve Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki demografik benzerlikler düşünüldüğüne, Türkiye’de hane halkı tasarruf oranlarının düşük olmasının bir sebebinin de nüfusun yaş profili olduğu söylenebilir. Yine de, aynı yaş grubu için ülkeler arası yapılan karşılaştırmalar, Türkiye’de eğitim seviyesi yükseldikçe görülen tasarruf oranı artışlarının diğer gelişmekte olan ülkelerin gerisinde olduğunu göstermektedir.

Son olarak, kırsal-kent ayrımında tasarruf oranlarındaki gelişmeye baktığımızda ilginç bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Şekil 4, kırsal kesimin tasarruf oranlarındaki düşmenin kente göre daha fazla yaşandığını ortaya koymaktadır. Özellikle örnekteki son sene olan 2009 yılında kırsal kesimin tasarruf oranı (ortalama ve medyan değer olarak) kentin oldukça altında seyretmiştir.

² Cilasun ve Kırdar (2009) bu nedenleri miras bırakma güdüsü, yaşam süresi belirsizliği, sağlık riski ve herhangi bir sosyal güvenlik sistemi içinde yer almama olarak sıralamaktadır.

³ Medyan tasarruf oranı ise %9 bulunmuştur.

Şekil 4: Kırsal ve Kentsel Kesim Ortalama ve Medyan Tasarruf Oranları

Kaynak: TÜİK Hane Halkı Bütçe Anketi Sonuçları ve Kendi Hesaplamalarımız

Bir başka dikkat çeken nokta da kırsal kesim hane halkı tasarruf oranındaki düşüşün ve kentin altında kalmasının ekonominin yüksek büyüdüğü dönemlere rastlamasıdır. Bu sonuç da finansmana erişim imkanı daha kısıtlı olan kırsal kesimin yüksek büyüme dönemlerinde ertelenmiş harcamaları daha fazla yapmış olabileceğini düşündürmektedir. Özetle, hane halkı tasarruf oranlarındaki düşme eğiliminin bütün ülke için genelleştirilebileceği, hatta kırsal kesimdeki hane halkı tasarruflarındaki düşüşün daha da dikkat çekici olduğu söylenebilir.

2.4. Hane Halkı Tasarruf Eğilimi: Finansal Gelişmişlik ve Borçlanma Kısıtlarının Hafiflemesi

Önceki bölümlerde makro kırılmalıklarının azalmasının yanı sıra finansal sistemin gelişmesi ve finansmana erişimin artmasının tasarruf oranlarında azalmaya yol açabileceğine değinilmişti. Ayrıca, bu iki koşulun beraber sağlanmasıyla borçlanma maliyetlerinde oluşacak azalmanın tasarruflar üzerinde ek bir olumsuz etki yaratacağı düşünülebilir. Nitekim son dönemde makro kırılmalığın azalması, dış finansman imkanlarındaki artış ve finansal araçlardaki çeşitlenmenin hane halkının finansal kaynaklara erişimini artırarak bankacılık sisteminin risk dağıtma stratejisiyle birlikte tüketici kredilerinde önemli artışlara neden olduğunu açıklar.⁴ Dünya Bankası (2011) hazırladığı tasarruf raporunda düşen faiz oranları ve kredi akışının hızlanmasıyla beraber artan tüketim eğiliminin tasarrufların düşmesindeki en önemli faktör olduğunu belirtmektedir. Matur vd (2012) Türkiye için yaptıkları ekonometrik analiz çerçevesinde makroekonomik risklerdeki azalmanın, finansal gelişme ve genişlemenin bir ölçütü olarak kullandıkları banka kredilerinin GSYH'ya oranındaki artışın tasarrufları olumsuz

⁴ Finansal gelişmişlik, ekonomik büyüme ve tasarruflar arasındaki ilişkiyi inceleyen geniş bir literatür vardır. Loayza and Ranciere (2005)'a göre finansal gelişmişlik ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken, bankacılık sektöründe belirsizlik ve finansal kırılmalık yaşayan ekonomilerde bu etki tersine dönmektedir. Bu açıdan finansal serbestleşme ve derinleşme kısa dönemde makroekonomik istikrarı tehdit edebilirken uzun dönemde büyümeye olumlu katkı yapmaktadır. Finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri için Levine vd. (2000), finansal gelişmeye paralel olarak seyreden kredi genişlemesinin olumsuz etkileri için Gourinchas vd. (2001) gösterilebilir.

etkilediğini bulmaktadır. Bunun yanında, faiz oranlarındaki artış ise beklendiği gibi tasarrufları olumlu etkilemektedir.

Bu noktada tasarrufların tanımına ve tüketici kredilerinin tasarruflar üzerindeki etkisine özel bir vurgu yapmak gerekmektedir. Bazı çalışmalarda daha geniş bir tasarruf tanımı benimsenerek dayanıklı tüketim mallarının alımı da bir tasarruf türü olarak değerlendirilip tüketim dışında bırakılmaktadır. Nitekim Dünya Bankası (2011), TÜİK ve Hane halkı bütçe anketi verilerini kullanarak Türkiye için bu alternatif tasarruf oranı serisini türetmiştir. Sonuçlar, dayanıklı tüketim mal alımlarını da tasarruf olarak kabul eden serideki düşmenin daha ılımlı olduğunu, 2003-2008 yıllarında ortalama tasarruf oranlarının % 20 civarından %16-17 dolaylarına düştüğünü göstermektedir.⁵ Bir başka deyişle, tasarruf oranlarındaki düşmenin temel nedenlerinden biri dayanıklı tüketim mal alımlarında yaşanan artıştır. Buradan iki sonuç çıkarılabilir: Birincisi, dayanıklı tüketim malları ekonomik konjoktüre diğer tüketim mallarına göre daha duyarlı olan, alımı durgunluk ve kriz dönemlerinde ertelenen mallardır. Dolayısıyla yüksek büyüme dönemlerinde dayanıklı tüketim mal alımları da artmıştır. Bu da Türkiye’de son dönemdeki tasarrufların neden yüksek büyüme dönemlerinde düşebileceğini göstermektedir. İkinci olarak, küresel kriz sonrasında yurtiçi talebi arttıran politikaların da etkisiyle ertelenmiş harcamalar gerçekleştirildiği için, önümüzdeki dönemde dayanıklı mal tüketiminde bir yavaşlama ve bunun sonucu olarak tasarruf oranlarında bir artış yaşanabilir.

Yukarıdaki argüman aynı zamanda kredi piyasasındaki gelişmelerin dayanıklı tüketim malları ve dolayısıyla tasarruflar üzerindeki etkisini bir kez daha vurgulamaktadır. Türkiye Bankalar Birliği verileri kullanılarak oluşturulan Tablo 4’de, 1997-2011 yılları arasındaki taşıt, konut ve diğer kredi rakamları yer almaktadır. Sonuçlar özellikle konut kredi miktarı ve yararlanan kişi sayısındaki çarpıcı artışı ortaya koymaktadır.⁶

Özetlemek gerekirse, Türkiye’de son 10 yılda görülen tasarruf oranlarındaki düşmenin en önemli nedenlerinden biri dayanıklı tüketim mal alımlarında görülen artıştır. Bankacılık sektörü, düzelen makroekonomik koşullar ve artan dış finansman imkanıyla beraber sağladığı tüketici kredilerinde önemli bir artışa gitmiş, bu da hane halkının taşıt ve konut gibi dayanıklı tüketim malı alımlarını ciddi oranda yükseltmiştir. Dayanıklı tüketim mallarının da tasarruf olarak yer aldığı hesaplamalarda tasarruf oranlarında az miktarda bir düşme yaşanması bu açıdan iyi bir kanıttır.

---

⁵ Aynı durum medyan tasarruf oranları için de geçerlidir.

⁶ Bunun sonucu olarak da hane halkı yükümlülükleri 2003-2010 arası yaklaşık 12 kat artmıştır.

Tablo 4: 1997-2011 Taşıt, Konut ve Diğer Kredi Rakamları
Tüketici Kredilerinin Mal ve Hizmet Gruplarına Göre Dağılımı

	Taşıt Kredisi		Konut Kredisi		Diğer Krediler (1)		Toplam (bin TL)	
	Miktar	Kişi Sayısı	Miktar	Kişi Sayısı	Miktar	Kişi Sayısı	Miktar	Kişi Sayısı
1997	340.318	176.428	39.998	17.659	219.935	1.043.989	600.251	1.238.076
1998	469.628	158.397	68.972	18.592	640.905	1.701.473	1.179.504	1.878.462
1999	447.154	111.471	46.508	10.586	755.403	1.362.026	1.249.065	1.484.083
2000	2.339.508	352.857	673.204	58.615	2.674.577	2.399.188	5.687.289	2.810.660
2001	286.010	47.108	48.092	2.911	812.810	817.014	1.146.912	867.033
2002	1.198.317	79.140	258.019	10.915	1.860.233	1.184.837	3.316.569	1.274.892
2003	4.688.961	238.507	804.967	26.992	4.988.906	2.016.503	10.482.834	2.282.002
2004	8.456.515	401.533	2.712.631	100.449	10.174.546	2.894.163	21.343.692	3.396.145
2005	6.836.119	354.775	12.966.119	262.252	19.342.304	8.582.797	39.144.542	9.199.824
2006	5.372.913	268.803	15.604.156	268.274	20.626.927	4.441.888	41.603.997	4.978.965
2007	5.178.416	195.241	15.534.544	240.799	29.140.154	4.901.207	49.853.114	5.337.247
2008	5.030.000	168.314	15.360.000	237.283	34.856.000	5.432.587	55.246.000	5.838.184
2009	4.863.000	142.691	21.223.000	337.203	40.044.000	6.059.952	66.130.000	6.540.736
2010	7.780.000	225.851	31.821.000	452.477	63.417.000	7.363.372	103.018.000	8.041.700
2011	8.036.000	202.441	29.756.000	414.033	75.035.000	8.349.991	112.827.000	8.966.465

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği ve kendi hesaplamalarımız

(1) Dayanıklı tüketim malları, eğitim, tatil, gıda, giyim ve mesleki amaç vb.

2.5. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de özel tasarrufların belirleyicileri ekonometrik bir analiz çerçevesinde incelenmektedir. Ama daha önce konuyla ilgili yapılan bazı son dönem çalışmalara değinmek yarar sağlayacaktır. Türkiye’de özel kesim tasarrufların belirleyicileri ile ilgili son dönem çalışmalar arasında Matur vd (2012) ve Dünya Bankası (2011) yer almaktadır. Nüfusun yaş dağılımı, bağımlılık oranı, yaşam beklentisi, kadın işgücüne katılım oranı ve şehirleşme hızı gibi demografik ve sosyolojik faktörlerin etkilerinin incelendiği ilk çalışmada aynı zamanda faiz oranları, finansal sektörün gelişmişliği ve derinliği, finansmana erişimin kolaylığı gibi değişkenler ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar, kamu tasarruflarındaki artışın özel tasarrufları düşürdüğünü, kişi başı milli gelirin özel tasarrufları arttırdığını, nüfus bağımlılık oranının ise özel tasarrufları olumsuz etkilediğini söylemektedir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi makroekonomik kırılganlıktaki iyileşme ve banka kredilerinin GSYH’ya oranındaki artışı tasarrufları olumsuz etkilemektedir. Dünya Bankası (2011)’de ortaya konan sonuçlar da Matur

vd (2012) ile paraleldir. Ek olarak, Dünya Bankası (2011) çalışmasında hane halkının eğitim seviyesi arttıkça tasarruf oranlarının da arttığı bulunmaktadır.⁷

Türkiye’de özel tasarrufların belirleyicilerini açıklayan Van Rijckeghem (2010), özel tasarrufları etkilemede maliye politikası araçlarının sınırlı bir etkisi olacağını, bu yüzden faiz gelirlerinden alınan vergilerin düşürülmesi gibi tedbirlerin istenen etkiyi yaratmayabileceğini tartışmaktadır. Üçer ve Van Rijckeghem (2009) ise özel tasarruf oranlarının ekonomik konjoktüre duyarlı olabileceğini ve özel kesimin krizleri takip eden dönemlerde ertelenmiş harcamalarını gerçekleştirdikleri için tasarruf oranlarının son dönemde düşmüş olabileceğini belirtmektedir. Bu çalışmanın bulguları bir önceki bölümde belirtilen argümanla da uyumludur.

Bu çalışmada, 1980-2011 arasındaki dönem için özel tasarrufları etkileyebilecek faktörler ekonometrik analizle incelenecektir. Literatürle paralel olarak, kamu tasarrufları, bankaların özel sektöre açtıkları kredilerin GSYH’ya oranı, tasarruf mevduat faiz oranı, enflasyon, kişi başı milli gelir ve büyüme oranı, para arzındaki artış, nüfus bağımlılık oranı ve kadın işgücüne katılım oranı değişkenleri analize dahil edilmiştir. Kalkınma Bakanlığı ve TÜİK veri tabanı kullanarak yıllık gözlemlerden oluşan veri seti oluşturulmuştur. Tasarruf serisi ve demografik faktörler daha yüksek bir frekansta oluşturulmadığından aylık ya da çeyreklik serilerle çalışılmamıştır.

Gerekli birim kök testleri uygulanarak durağan olmayan (non-stationary) seriler durağan hale getirilmiştir. Örneklemedeki gözlem sayısının fazla olmaması ve olası bir çoklu bağıntı (multicollinearity) problemi birbiriyle yüksek korelasyon içeren değişkenlerden özel tasarrufları daha fazla etkileyenlerin seçilerek regresyon modeline dahil etmemize yol açmıştır. Regresyon analizinde hata teriminin olası bir otokorelasyon içermemesi için Newey-West tahmin edicisi tercih edilmiştir.

Analiz sonuçlarına geçmeden önce, yukarıda belirtilen değişkenlerin neden seçildiğini kısaca açıklamak önemlidir. Kredilerin GSYH’ya oranı, faiz oranı ve kişi başı milli gelirin özel tasarruflar üzerindeki etkisine daha önce değinilmişti. Hane halkına sunulan tüketici kredilerinde bir artış borçlanma kısıtını hafifleterek özellikle dayanıklı tüketim mallarına olan talebi artırıp tasarrufları olumsuz etkileyebilir. Faiz oranlarında yaşanan bir artış tasarrufları daha cazip hale getirirken kredi maliyetlerini arttıracaktır. Ayrıca kişi başı milli gelirdeki bir artış da harcanabilir geliri arttırarak tasarruflar üzerinde olumlu bir etki yapabilir. Kişi başı milli gelir ve büyüme oranı aynı zamanda ekonomik konjoktür etkisini içerirken enflasyon ve para arzındaki artış makroekonomik belirsizliği ölçmek için kullanılmıştır. Bunun yanında Rikardocu denkleme göre kamu tasarruflarındaki bir artışın özel tasarrufları aynı oranda düşürmesi gerekir. Demografik faktörler göz önüne alındığında nüfus bağımlılık oranındaki artışın tasarrufları azaltması beklenirken, işgücü piyasası açısından işgücüne katılım oranındaki artışın hane halkı gelirini arttıracığı için tasarruflar üzerinde olumlu etki yaratacağı olasıdır.

---

⁷ Kırdar ve Cilasun (2009) bu sonucu doğrulasa da, aynı eğitim grupları arasında yapılan karşılaştırmalarda Türkiye’deki tasarruf oranlarının hala düşük olduğu unutulmamalıdır.

Tablo 5. Özel tasarrufların belirleyicileri: Regresyon Analizi

Bağımlı değişken: Özel tasarruf oranlarındaki değişim		
Tahmin modeli: Newey-West HAC Consistent Covariance Estimator		
Data: 1987-2010, Yıllık		
R-sq (uyarlanmış): 0.72		
F-istatistiği: 5.48		
Açıklayıcı Değişken	Tahmin Katsayısı	P> t
Sabit terim	-8.13	0.0126
Kamu tasarrufları	-0.57	0.0035
Tasarruf mevduat faiz oranı	0.14	0.0019
Özel kesime verilen krediler / GSYH	-0.20	0.1003
Enflasyon	0.06	0.006
Nüfus bağımlılık oranı	-12.62	0.0458

Yukarıda belirtilen yöntem ve veriler kullanılarak oluşturulan modelin sonuçları Tablo 5'de verilmektedir. Elde edilen bulgular, kamu tasarruflarındaki bir artışın özel tasarruflarda bir düşmeye yol açtığını fakat bu artışın bire bir olmadığını (-0.57) göstermektedir. Dolayısıyla daha önceki çalışmalarda da bulunduğu üzere Türkiye'de kamu tasarrufları ve özel tasarrufları arasında Rikardocu bir denklik söz konusu değildir. Kamu tasarruflarının 2001 sonrasında önceki döneme göre olumlu seyretmesi mali baskınlığı önemli ölçüde kaldırmış, reel faizleri düşürmüştü ve bankacılık kesiminde toplanan mevduatın daha fazla özel sektöre kredi olarak gitmesini sağlamıştır. Nitekim reel faizleri açıklamaya çalıştığımızda kamu tasarruflarının ana belirleyicilerden biri olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak kamu tasarruflarının artması sonucu düşen faizler ve özel sektöre daha fazla kredi sağlanması özel tasarrufları düşürmüştür.

İlk bulguyla paralel olarak faiz oranlarındaki bir artış özel tasarrufları olumlu etkilemektedir. Tasarruf mevduat faizlerindeki %1'lik bir artış, özel tasarruflarda 0.14%'lük bir artış yaratmaktadır. Bu noktada faizlerin özel tasarruflar üzerinde asimetric bir etkisi olup olmadığı sınırlanabilir. Faizlerin yükseldiği dönem için kukla değişken tanımlandığında bu kukla değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Bir başka deyişle, eldeki sınırlı gözlem sayısı baz alındığında faizlerin özel tasarruflar üzerinde asimetric bir etkisi bulunamamıştır. Son olarak kriz dönemindeki aşırı faiz hareketleri çıkartıldıktan sonra faizler halen tasarrufları yaklaşık aynı oranda etkilemektedir.

Özel kesime verilen kredilerin GSYH'ya oranının özel tasarruflar üzerindeki etkisi incelendiğinde beklendiği üzere, kredi genişlemesinin özel tasarrufları düşürdüğü bulunmaktadır. Fakat bu etki ancak 90% anlamlılık düzeyinde geçerlidir. Bir başka deyişle, 95% lik anlamlılık düzeyinde kredi genişlemesi özel tasarrufları etkilememektedir. Bu sonuç, kredi genişlemesiyle faizler ve enflasyon gibi diğer değişkenlerin benzer bilgi setini paylaşmasından kaynaklanıyor olabilir. Nitekim özel kesime açılan kredinin GSYH'ya oranının enflasyon, faizler ve kamu tasarruflarıyla arasındaki korelasyona bakıldığında yüksek bir değer görülmektedir. Kaldı ki, sonraki bölümlerde bahsedilecek uluslararası örneklerle bakıldığında birçok gelişmekte olan ülkenin tasarruf oranlarını finansal gelişme ve derinlik sağladığı dönemlerde arttırdığı görülebilir. Bu yüzden de mali piyasaların derinleşmesinin tasarrufları, Türkiye ile ilgili önceki çalışmaların bulduğunun tersine, olumsuz etkilememesi sürpriz sayılmamalıdır.

Ekonomideki belirsizliği ve güven ortamını yansıması amacıyla modele eklenen enflasyon, özel tasarrufları beklediği gibi etkilemektedir. Enflasyondaki bir artış, ya da ekonomideki belirsizliğin artıp güven ortamının aşınması, özel kesimin tedbir amaçlı tasarruf yapma eğilimini güçlendirmektedir. Enflasyondaki artış aynı zamanda reel faizleri arttırdığı için, özel tasarruflar üzerinde dolaylı bir etki de yaratabilmektedir.⁸ Örneklemin son dönemindeki olumlu enflasyon görünümü bu açıdan özel tasarrufları düşürücü etki yapabilir.

Demografik bir faktör olarak nüfus bağımlılık oranındaki bir artış, literatürle paralel olarak, özel tasarrufları olumsuz etkilemektedir. Bu orandaki bir artış, hane halkının bakmakla yükümlü olduğu birey sayısını arttıracığı için tasarruf edebilme imkanını kısıtlamaktadır. Bu bakımdan bir başka önemli faktör de kadın işgücüne katılım oranıdır. Aralarındaki yüksek korelasyondan dolayı (-0.61) bu iki değişikenden özel tasarrufları daha fazla etkileyen nüfus bağımlılık oranı seçilse de, kadın işgücüne katılım oranındaki bir artışın bağımlılık oranını düşürerek tasarrufları olumlu etkileyeceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bunun dışında kişi başı milli gelir düzeyi ve büyüme oranı özel tasarruflar üzerinde etkili bulunmamıştır. Bu bulgu daha önceki çalışmaların bazılarıyla uyumlu bir sonuç olmamakla beraber çok da şaşırtıcı değildir. Örnek vermek gerekirse, örneklemin ikinci yarısında 2001 krizi sonrasında kişi başı milli gelir hızla artarken özel tasarruflar da aynı ölçüde düşmeye başlamıştır. Bu örneklemin ilk yarısı için çok geçerli bir durum değildir.

Son olarak, Tablo 5'de sergilenen model özel tasarruflardaki değişimin %72'sini açıklamaktadır. Bir başka deyişle R-kare istatistiği 0.72'dir. Bunun dışında F-istatistiğinin 7.47 olması modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, ekonometrik analiz sonuçları, faiz oranlarının, makroekonomik belirsizliğin, kamu tasarruflarının ve demografik faktörlerin etkisini doğrularken, kredi genişlemesinin etkisi hakkında çok net değildir. Ayrıca kişi başı milli gelir değişkenleri de tasarruflar üzerinde etkili bulunmamıştır.

3. Özel Sektör Tasarruf Açığı ve Üretim Yapısının İthalat Bağımlılığı

Önceki bölümde özel kesim tasarruf oranlarındaki değişim ilk olarak hane halkı tasarruf eğilimleri baz alınarak incelenmiş, daha sonra da özel tasarrufları belirleyen faktörler ekonometrik analizle açıklanmıştı. Çalışmanın bu bölümünde ise daha önceki çalışmalarda değinilmeyen ama Türkiye'de cari işlemler ve tasarruf açığına açıklamada çok önemli bir faktöre, *üretim yapısının ithalat bağımlılığına* değinilecektir. Tasarruf açığı aynı zamanda bir cari işlemler açığı olarak düşünöldüğünde üretim yapısında ithalat bağımlılığının artması cari işlemler açığına tetikleyerek mevcut tasarruf açığına daha da arttıracaktır. Bu açıdan, daha önceki çalışmalarda veri kısıtından da dolayı fazlaca üstünde durulmamış olan üretim deseninin giderek ithalata bağımlı hale gelmesinin tasarruf açığındaki etkisi sektörel bazda ve ekonometrik analiz çerçevesinde incelenecektir. Burada altının çizilmesi gereken konu, iç talebin canlanmasıyla ve kredi olanakların artmasıyla tüketim malı ithalatındaki artışın tasarruflar üzerindeki etkisi değil, yapısal anlamda sanayinin üretim sürecinde ithal ara ve yatırım malı bağımlılığının meydana getireceği özel kesim tasarruflarındaki azalmadır. Nitekim tüketim malı ithalatı ile sınırlı bir bakış açısı, sanayide değişen üretim yapısının tasarruf açığı üzerindeki etkisini göz ardı ederek resmin asıl önemli kısmını görmemize engel olacaktır. İmalat sanayinin ithal bağımlılık oranının yükselmesi aslında değer bazında üretimde kullanılan ithal ara ve yatırım malı miktarının

⁸ Enflasyon ve reel faizlerin etkileşimini göstermek için nominal faiz oranları kullanıldığında özel tasarrufların daha da fazla etkilendiği görölmektedir.

üretimden daha fazla artması anlamına gelmektedir. Bu da üretim kanalıyla yaratılan değerden ithalatın daha fazla pay almasına neden olacaktır. Üretim için yapılan ithalatın faturasının üretimin değerinden daha fazla artması, Türk özel kesiminden ithalatın yapıldığı ülkelere gelir transferi anlamına gelmektedir. Bu da özel kesim tasarruflarını olumsuz etkileyecektir.

Yukarıdaki argümana ek olarak bu bölümde aynı zamanda ekonominin canlandığı dönemlerde imalat sanayinin ithalat bağımlılık *oranının* değişip değişmediği incelenecektir. Zira imalat sanayi sektörlerinin ithalat kullanım oranı (ithal ara ve yatırım malı kullanımı) aynı değildir. Kimi sektörlerde bu oran yüksek iken, bazı sektörlerde de düşüktür. Bu kapsamda öncelikle üretim yönüyle büyüme gösteren sektörler sınıflandırılacak, buna göre ithalat kullanım oranı yüksek olan sektörlerin, diğer sektörlerden daha fazla büyüyüp büyümediği araştırılacaktır. Bir başka deyişle, iç talebin canlı olduğu dönemler aynı zamanda ithal ara mal ya da yatırım malını daha fazla kullanan ürünlere olan talebin arttığı dönemlerse, o zaman imalat sanayinin ithalat bağımlılık oranının konjonktürle beraber hareket edeceğini ve bir önceki bölümle uyumlu olarak da bunun özel tasarrufları daha da düşüreceği sonucunu çıkarabiliriz.

Yukarıda çerçevesi çizilen çalışmada öncelikle imalat sanayi sektörlerinin ithalat bağımlılık oranlarının tespitinde nasıl bir yöntem izlendiği, modelde kullanılan veri setleri ve yöntem detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Bu detayda açıklanmasının nedeni, kullanılan yöntemin ve veri setlerinin yeni olması ve daha önce herhangi bir çalışmada kullanılmamış olmasıdır.

Devamında açıklanan yöntem çerçevesinde imalat sanayi sektörlerinin her birinin tespit edilen ithalat bağımlılık oranlarına yer verilecek, bu oranlar çerçevesinde imalat sektörleri sınıflandırılacaktır. Aynı zamanda her bir sektörün diğer sektörler ile arasındaki girdi alış-verişi belirlenmek suretiyle ithalatın sektörel hareketliliği belirlenecektir.

Son olarak, ekonometrik analiz çerçevesinde imalat sanayinin ithalat bağımlılık oranlarının belirleyicileri incelenecek, bağımlılık oranlarını açıklamak üzere kurulan 3 ayrı modelin sonuçları tartışılacaktır.

3.1. İthalat bağımlılığının ölçülmesi: Yöntem ve veriler

SITC-Revize-3 sınıflandırması esas alınmak suretiyle 3 dijitali kırılımda 260 SITC kodu, 36 sektör başlığı altında toplulaştırılmıştır. Bu şekilde “260 farklı ürün” çeşidi “36 sektör” altında birleştirilmiştir. 260 ürün özelinde çalışılmamasının nedeni, firmaların üretimlerinin çok sayıda SITC koduna dağılıyor olması nedeniyle firmanın üretim deseninin bütünüyle yansıtılmamasıdır. Örneğin demir çelikten tel ve demir çelikten boru üreten bir firma SITC bazında 2 farklı ürün ürettiğinden dolayı üretimi 2 farklı SICT koduna giderken, sektör sınıflandırmasında aynı sektörde yer almaları temin edilmiştir.

TÜİK tarafından “Yıllık sanayi ve hizmet istatistikleri” kapsamında sınıflandırılan yaklaşık 90 bin firmadan “imalat sanayiinde” faaliyet gösteren 12.087 firma, çalışmadaki birinci grup firmalardır. Birinci gruptaki firmalar yalnızca imalat yapan firmalar olup, ticaret ya da hizmet firmaları kapsam dışında bırakılmıştır. Bunun nedeni çalışmanın “üretim” odaklı olmasıdır. Diğer bir ifade ile çalışmanın en temel önceliği, imalat sanayi sektörlerinin “üretim”de kullandıkları ithal ara ve yatırım malı üzerinden sektörel “ithalat bağımlılıklarını” bulmaktır.

Çalışmada kullanılan ikinci firma setinde, ilkinden farklı olarak yalnızca “dış ticaret firmaları” kapsama alınmıştır. İmalat yapmamakla beraber ithalat odaklı çalışan dış ticaret firmalarının listesi, 2010 yılında ithalat yapmış firmalar içinden ticaret firması olanların ve bu

firmalar içinden de en fazla ithalat gerçekleştiren 13.000 firmanın seçilmesi suretiyle oluşturulmuştur. İmalat firmalarında kullanılan yöntem paralel olarak ithalatçı firmaların 36 sektör bazında dağılımında da firmanın en çok hangi üründe ithalat yaptığı tespit edilmiş ve buna uygun sektörde firmanın faaliyet gösterdiği kabul edilmiştir.

Firmaların sektörlerinin tespitinde iki farklı yöntem kullanılmıştır: (1) Firma ihracatının %80'den fazlasını hangi üründe yapıyorsa, o ürüne karşılık gelen sektörde faaliyet gösterdiği varsayılmıştır. (2) İhracatı olmayan ya da %80 oranının altında kalan firmalar için TÜİK sınıflandırmasında firma için atanan sektör kodlarından yararlanılmıştır.

36 sektörde sınıflandırılan 12.087 imalat firmasının yıllık üretim verileri, Maliye Bakanlığının verileri esas almak suretiyle türetilmiştir. Gelir tablosu kalemlerinden "net satışlar", firmanın yurtiçi ve yurtdışı satışlarının toplamı olarak alınmıştır.

36 sektörün aylık üretim verisi ise iki ayrı verinin birleştirilmesi suretiyle türetilmiştir. Maliye Bakanlığının aylık "Beyan Satış" verileri yurtiçi satışları, Ekonomi Bakanlığı'nın aylık ihracat verileri ise yurtdışı satışları göstermektedir. 12.087 firmanın aylık bazda söz konusu iki verisi bir araya getirilmiş, bu şekilde sektörler bazında üretimden satışlar Ocak 2008-Kasım 2011 arası 47 ay için aylık bazda belirlenmiştir.

Üretimde kullanılan ithal ara ve yatırım malının tespitinde, Ekonomi ve Maliye Bakanlıklarının verileri kullanılmıştır. Buna göre:

- a. *Doğrudan ithalat*, Ekonomi Bakanlığı verilerinde 12.087 imalatçı firmanın her birinin kendisinin yaptığı ara ve yatırım malı ithalatını;
- b. *Dolaylı ithalat*, imalat firmalarının kendisinin yapmadığı ancak çalışma kapsamında incelenen 13.000 ithalatçı firmadan yaptıkları ara/sermaye malı alımlarını kapsamaktadır. Dolaylı ithalat, Maliye Bakanlığının "Beyan Alış" verileri esas alınmak suretiyle hesaplanmıştır. Bu şekilde, imalat firmalarının ithalat yapan dış ticaret firmalarından yaptığı alımları gösteren "Beyan Alış" verileri ile (dolaylı ithalat) imalat firmalarının kendi ara ve yatırım malı ithalatları (doğrudan ithalat) toplanarak 2008 Ocak-2011 Kasım dönemine ilişkin aylık ve sektörel bazda ithalat rakamları tespit edilmiştir.

İthalat analizinde, dış ticaret sınıflandırmalarından BEC'te ara ve yatırım malı olarak kabul edilen ürünler kapsama alınırken bunların dışında kalan tüketim malları, üretime konu olmamaları nedeniyle kapsam dışında bırakılmıştır. Örneğin binek otomobil, tüketime hazır gıda ürünleri gibi mallar, ister firmalar tarafından kullanılsın isterse iç pazarda tekrar alım-satıma konu olsun, çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

Çalışmada 36 sektörün herbirinin üretimde kullandıkları ara ve yatırım malı miktarı toplamının dışında bu ithalatın hangi sektörlerden yapıldığı da tespit edilmiştir.

- a. İmalat firmalarının dış ticaret firmalarından alımları, hem imalat firmalarının hem de dış ticaret firmalarının sektörleri belirlendiğinden, Beyan Alış-Satış verileri kullanılmak suretiyle, sektörel bazda birleştirilmiştir. Bu şekilde dolaylı ithalat, her bir sektörün 36 sektörden alımlarına göre sınıflandırılmıştır.
- b. Her bir imalat firmasının doğrudan ithalatı da, Ekonomi Bakanlığı verileri kullanılmak suretiyle, SITC bazında 36 sektöre dağıtılmıştır. Sonuçta her bir sektörün diğer sektörlerden yaptığı ithalat, hem doğrudan hem de dolaylı ithalat esas alınmak suretiyle tespit edilmiştir.

Sonuç olarak her bir imalatçının ve dolayısıyla 36 sektörün her birinin 2008-2011 yılları arası aylık ve yıllık bazda yurtiçi satışlar (Yİ), ihracat (İ), doğrudan ara ve yatırım malı ithalatı (DOGİT) ve dolaylı ithalat (DOLİT) olmak üzere 4 ayrı değişken hesaplanmıştır. Söz konusu değişkenler kullanılarak hesaplanan “sektörel ithal bağımlılık oranının” formülü ise şu şekildedir:

$$\text{İthalat Bağımlılık Oranı} = (\text{DOGİT} + \text{DOLİT}) / (\text{Yİ} - \text{Sektör İçi Satışlar} + \text{İ})$$

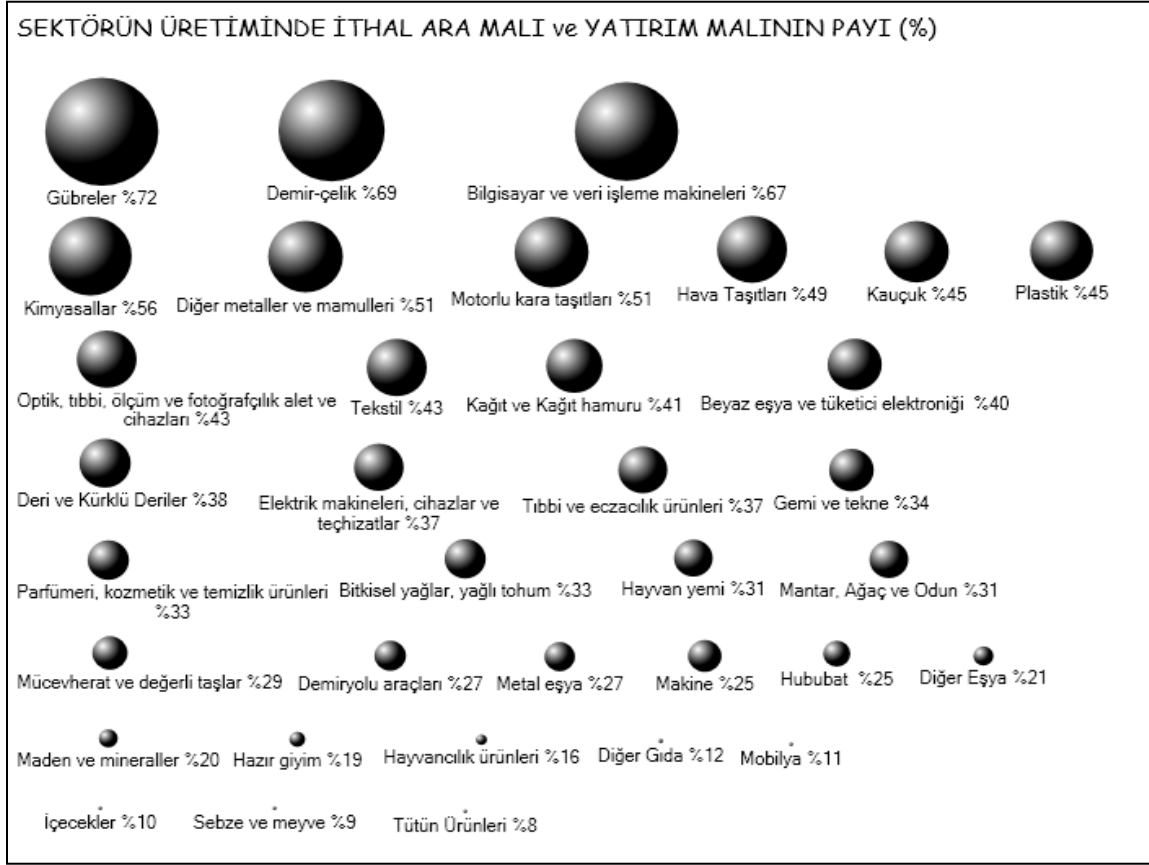
Formülde, yurtiçi satışlardan (Yİ) “Sektör İçi Satışların” düşülmesinin sebebi, aynı sektördeki firmaların birbirlerine satışlarından kaynaklanan çifte sayımın önüne geçmektir. Örneğin aynı sektörde yer alan otomotiv yan sanayi firmasının ana sanayiye satışlarının düşülmemesi durumunda, aynı yan sanayi ürünü iki defa üretilmiş gibi görünecek, bu da üretimi olduğundan fazla gösterecektir.

Üzerine vurgu yapılması gereken bir diğer nokta, söz konusu oranının sektörel ithal bağımlılığının hesaplanmasında kullanıldığıdır. Diğer bir ifade ile “ürünün ithalat bağımlılığı” için bu model yetersiz kalmaktadır. Üründeki ithalatın tespitinde, yalnızca sektörün kullandığı doğrudan ve dolaylı ithalat değil aynı zamanda “zımnî ithalat” olarak nitelendirilen, her bir imalat sektörünün diğer imalat sektörlerinden alımlarının da analiz edilmesi gerekmektedir. İmalatçıların birbirine satışlarının incelenmesi, bir imalatçının başka bir imalatçıdan aldığı girdinin içeriğinde ne kadarlık ithalat olduğunun belirlenmesine imkan tanımaktadır. Bu sayede sektörlerin ithalat bağımlılığının yanı sıra nihai ürünün içerisinde kaç birimlik ithalat olduğu tespit edilebilmektedir. Ancak büyüme-ithalat bağımlılığı ilişkisinin ekonometrik analizinde tüm sektörler bir bütün olarak değerlendirilerek, toplam Türk imalat sanayinin ithalat bağımlılık oranı üzerinden bir analiz yapılacağından, ürünün ithalat bağımlılığının tespitine ihtiyaç duyulmamıştır.

3.2. Sektörel İthalat Bağımlılık Oranları

Aşağıdaki Şekil 5’de her bir imalat sanayi sektörünün, yukarıda yer verilen formül çerçevesinde ithalat bağımlılık oranları gösterilmiştir. İthalat bağımlılık oranı en yüksekten başlayarak sırası ile gübre üretiminde %72, demir-çelik sektöründe %69, bilgisayar ve veri işleme makinelerinde %67, kimyasallar %56, diğer metaller ve mamülleri %51, motorlu kara taşıtları %51, hava taşıtları %49, kauçuk %45, plastik %45, tekstil %43, optik-tıbbi alet ve ölçüm cihazları imalatında %43, kağıt ve kağıt hamuru %41, beyaz eşya ve tüketici elektroniği %40, deri ve kürklü deri imalatında %38, elektrik makineleri ve cihazlarda %37, tıbbi ve eczacılık ürünleri %37, gemi ve tekne imalatında %34, kozmetik ve temizlik ürünlerinde %33, bitkisel yağ ve yağlı tohum sektöründe %33, ağaç ve odun sektöründe %31, hayvan yemi sektöründe %31, mücevherat ve değerli taş sektöründe %29, demir yolu araçları %27, metal eşya %27, makine %25, hububat %25, diğer eşya %21, maden ve mineral ürünleri imalatında %20, hazır giyim %19, hayvancılık ürünleri %16, diğer gıda %12, mobilya %11, içecek İmalatı %10, sebze-meyve %9 ve türün ürünleri %8’dir.

Şekil 5. Sektörel Bazda İthal Ara Mali ve Yatırım Mali Payları

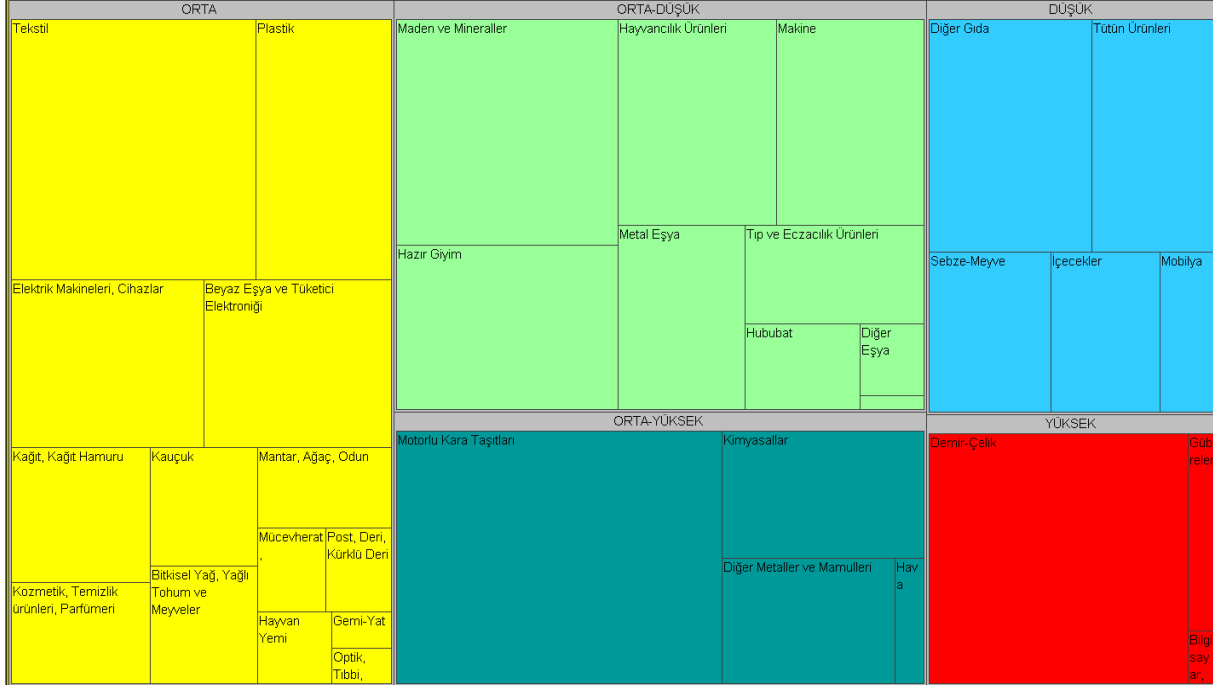

Dunn (1974) tarafından geliştirilen algoritma⁹ çerçevesinde söz konusu imalat sektörlerini, ithalat bağımlılık oranları çerçevesinde sınıflandırdığımızda karşımıza 5 grup çıkmaktadır. Üretimde ithalat bağımlılığı yüksek olan imalat sektörleri Bilgisayar ve Veri İşleme Makineleri, Gübre ve Demir-Çelik Sektörleridir. Orta-Yüksek ithalat bağımlılığı gösteren sektörler Kimyasal, Hava Taşıtları, Motorlu Kara Taşıtları, Diğer Metal ve Mamulleri'dir. Sayısal olarak en fazla sektörün yer aldığı ve aynı zamanda toplamda Türkiye'nin üretiminin en büyük kısmını gerçekleştiren 15 sektör (Tekstil, Plastik, Elektrik Makineleri ve Cihazlar, Beyaz Eşya ve Tüketici Elektroniği, Kağıt ve Kağıt Hamuru, Kozmetik-Temizlik Ürünleri, Bitkisel Yağlar-Yağlı Tohumlar, Kauçuk, Ağaç ve Odun, Mücevherat, Deri ve Kürklü Deri, Tıp ve Eczacılık Ürünleri, Hayvan Yemi, Gemi-Yat ve Optik-Tıbbi Aletler sektörleri) "Orta" düzeyde ithalat bağımlılığı göstermektedir. En fazla sayıda sektörün yer aldığı ikinci küme olan "Orta Düşük" ithalat bağımlılığı grubunda; Maden ve Mineraller, Hazır Giyim, Hayvancılık Ürünleri, Makine, Metal Eşya, Hububat ve Diğer Eşya Sektörleri yer almaktadır. Son olarak "Düşük" İthalat Bağımlılığı gösteren imalat sektörleri ise Diğer Gıda, Tütün Ürünleri, Sebze-Meyve, İçecek ve Mobilya'dır.

⁹ Kümeleme analizinde N adet gözlemin her birinde p adet ölçümün yapıldığı $N \times p$ boyutlu veri matrisi kullanılarak Öklit uzaklık fonksiyonu tanımlanmaktadır. Bu uzaklık fonksiyonu kullanılarak Kümeleme Analizi yapılmakta, küme içindeki uzaklıklar minimum, kümeler arası uzaklıklar ise maksimum yapılmaktadır. Dunn, J. (1974). "Well separated clusters and optimal fuzzy partitions, Journal of Cybernetics 4 : 95–104.

Şekil 6. İmalat Sanayi Kümeleri ve İthal Bağımlılık Oranları

Şekil 6'da renkler ithalat bağımlılık oranına göre imalat sanayi kümelerini, kutucukların büyüklüğü ise her bir sektörün ya da kümenin üretimden aldığı payı göstermektedir. Buna göre orta ithalat bağımlılığı kümesi, Türkiye'deki üretimin en büyük kısmını gerçekleştirmekte, onu sırasıyla orta-düşük, orta-yüksek, düşük ve en son da yüksek ithalat bağımlılığı kümesi takip etmektedir. Orta ve orta düşük ithalat bağımlılığı kümelerinde sektörler yoğunlaşmaktadır. Orta-yüksek kümesinde motorlu kara taşıtları, yüksek bağımlılık kümesinde ise demir çelik sektörü ön plana çıkmaktadır.

3.3. İthalatın Kaynakları

TreeMap yöntemi ile gösterilen aşağıdaki Şekil 7, 36 sektörün her birinin üretimde kullandığı ara ve yatırım malının hangi sektörlerden yaptığını göstermektedir. Buna göre gri renkli alanlarda yazılan sektör isimleri üretim yapan "imalat sektörünü", gri alanın içindeki küçük kutucuklar ise söz konusu imalat sektörünün üretimde kullandığı ithal ara ve yatırım malının hangi sektörlerden yapıldığını göstermektedir. Her bir kutunun büyüklüğü, ithalat miktarına bağlı olarak değişmektedir. Buna göre demir-çelik ve motorlu kara taşıtları sektörleri en fazla ithal ara/yatırım malını kullanması sebebiyle hacim olarak en büyük alanı kaplamaktadır. Motorlu kara taşıtları üretiminde kullanılan ithal ara/yatırım malının en büyük kısmını sektör kendi içinden yaparken, bunu makine sektörü, elektrik makine ve cihazları ve demir-çelik sektörleri takip etmektedir.

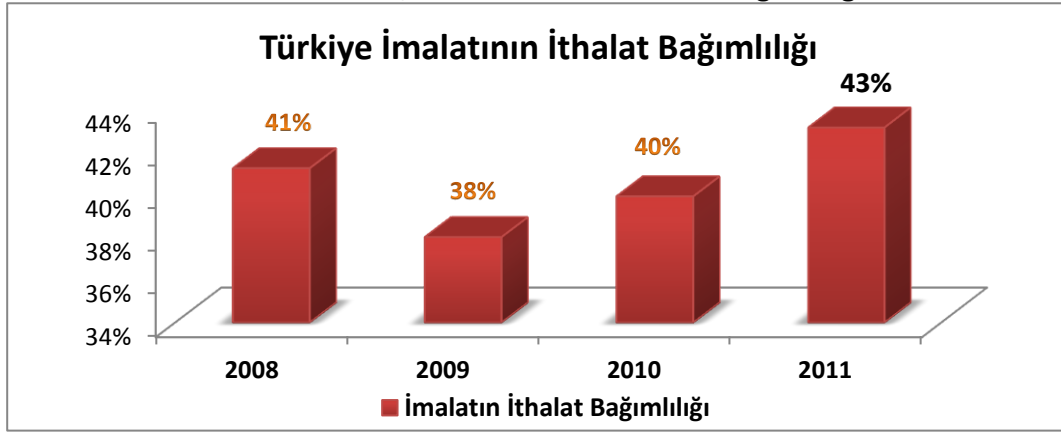

Tabloya göre en fazla ithalatın yapıldığı demir-çelik sektörü, yaptığı ithalatın önemli bir kısmını kendisi kullanmaktadır. Bunun dışında meal eşya, motorlu kara taşıtları, makine, beyaz eşya ve elektrik makineleri de demir-çelik sektörlerinden yaptığı ithalat ile ön plana çıkmaktadırlar.

3.4. İmalat Sanayinin İthalat Bağımlılığı

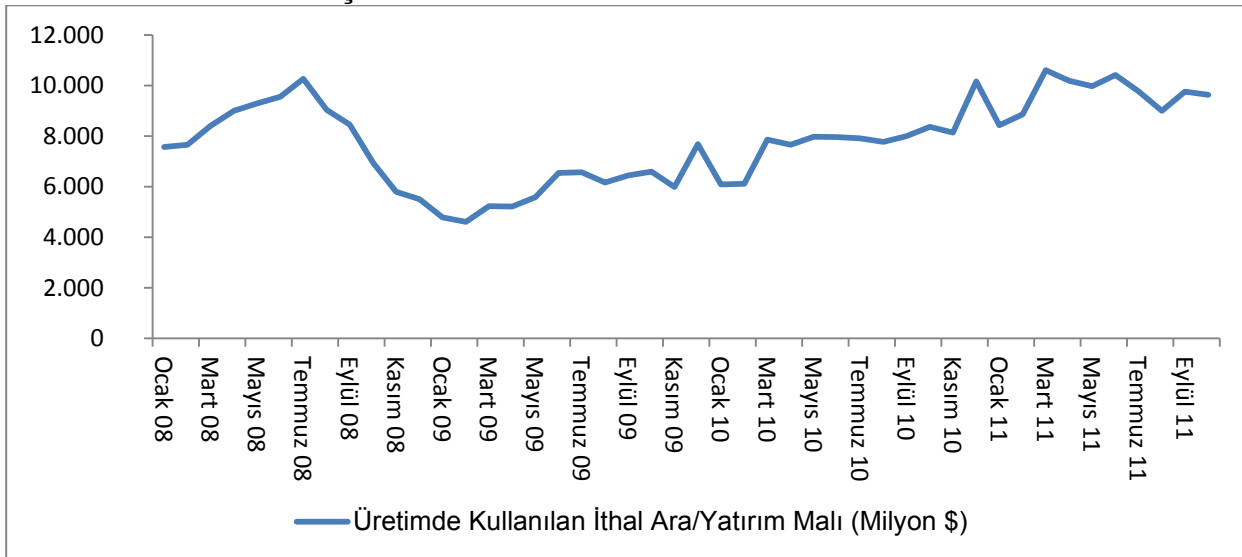
Şekil 9'da son 4 yılda, sektör ayrımı olmaksızın, Türk imalat sanayinin üretimde kullandığı ithal ara ve yatırım malı miktarı üzerinden hesaplanan ithalat bağımlılığı oranlarına yer verilmiştir. Buna göre 2009 yılında küresel krizin etkisi ile %38'e gerileyen ithalat bağımlılık oranı, 2010 yılında %40'a, 2011 yılında ise %43'e yükselmiştir. Diğer bir ifade ile 2011 yılında Türk imalat sanayi yaptığı her 43 Dolarlık ithal ara ve yatırım malı karşılığında 100 dolarlık bir üretim gerçekleştirmiştir.

Şekil 9. İmalatın İthalat Bağımlılığı

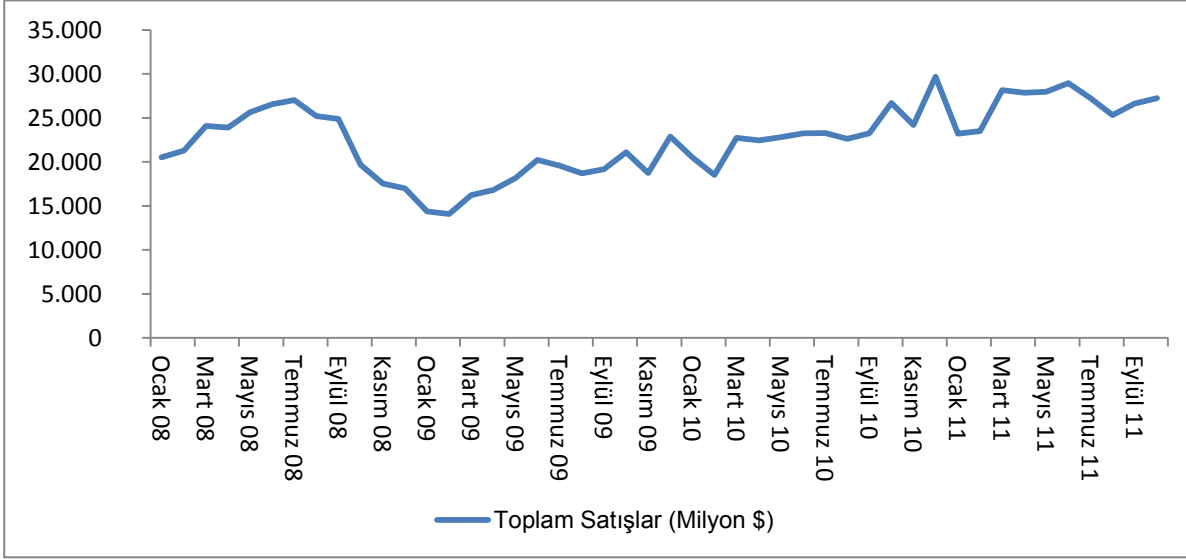
Şekil 10'da ise imalat sanayinin ithalat bağımlılığına esas teşkil eden ithal ara ve yatırım malı miktarları gösterilmiştir. Buna göre 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren yükselmeye başlayan ara ve yatırım malı ithalatı, 2011 yılının Temmuz ayındaki kısmi bir azalış sonrasında sabit bir banda oturmuştur.

Şekil 10. İthal Ara ve Yatırım Malı İthalat Serisi

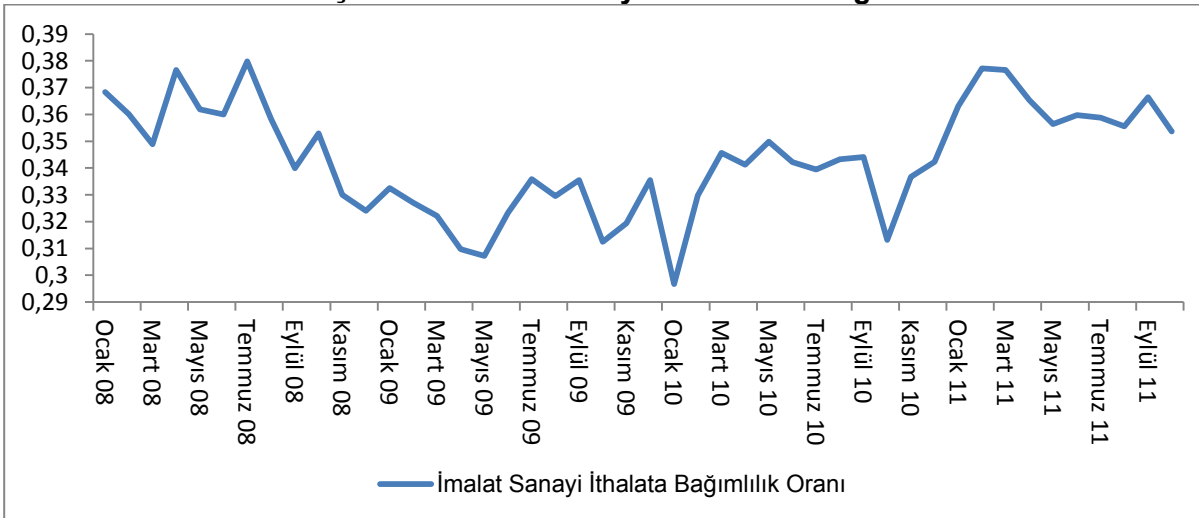
İmalat sanayinin iç pazara ve yurtdışına yaptığı satışların toplamını gösteren aşağıdaki grafikten, Şubat 2009'dan itibaren benzer bir yükselişin imalat sanayinin toplam satışları için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 11. Toplam İmalat Sanayi Satışları

Son olarak aylık bazda imalat sanayinin ithalat bağımlılığının yer verildiği aşağıdaki grafikten Mayıs 2009'dan itibaren yükselmeye başlayan ithalata bağımlılık oranının, Mart-Eylül 2010 arasında sabit kaldığı, Ekim 2010'dan sonra ise Mart 2011'e kadar artış gösterdiği, sonrasında ise daha düşük bir düzeyde paralel bir seyir takip ettiği gözlemlenmektedir.¹⁰

Şekil 12. İmalat Sanayinde İthalata Bağımlılık Oranı

¹⁰ Yıllar bazında ithalata bağımlılık oranı, aylıktan farklı olarak, imalat sanayi firmalarının birbirlerine satışları düşölmek suretiyle hesaplanmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, imalat sanayinin ithalata bağımlılık oranının yükselmesinin nedenleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Özellikle büyüme, kur düzeyi, kredi hacmi gibi farklı değişkenlerin, üretimde kullanılan ithal ara ve yatırım miktarı üzerindeki etkileri araştırılacaktır. Bu şekilde imalat sanayinin yapısal bir sorunu olan ithalat bağımlılığı, farklı parametreler ışığında analiz edilecektir.

3.5. İmalat Sanayi İthalat Bağımlılığının Belirleyicileri

İmalat sanayinin ithalat bağımlılığını açıklamak üzere 3 ayrı model kurulmuştur. Bu modellerin ilkinde aylık bazda imalat sanayi ithalat bağımlılık oranındaki değişim açıklanmaya çalışılmıştır. Modelde açıklayıcı değişkenler olarak nominal kur, toplam satışlar ve tüketici kredilerinin GSYH'ya oranındaki değişim kullanılmaktadır. Nominal kur değişkeninde son 4 ayın ortalaması olarak alınmıştır. Bunun nedeni, imalatçının ithal girdi kullanımında, kullanım anındaki kurdan daha ziyade sipariş verdiği andaki kur düzeyinin etkili olmasıdır.

İlk modelin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Sonuçlar Türk lirasının değerindeki azalmanın ithalat bağımlılığını azalttığını göstermektedir. Türk lirasındaki değer kaybı dışarıdan ithal edilen ara ve yatırım mallarının fiyatını arttırarak ithalat maliyetini yükseltecek, bu durum da imalat sanayinin daha fazla oranda yerli ara ve yatırım malı kullanmasına yol açacaktır. Bir başka deyişle, kurdaki değerlenme imalat sanayinin yerli ara ve yatırım malını ithal olanla ikame etmesine yol açacaktır.

Tablo 6. İthalat Bağımlılığını Etkileyen Faktörler

Bağımlı değişken: İthalat Bağımlılığı		
Tahmin modeli: Newey-West HAC Consistent Covariance Estimator		
Data: 2008:Nisan-2011:Kasım, Aylık		
R-sq (uyarlanmış): 0.53		
F-istatistiği: 11.21		
Açıklayıcı Değişken	Tahmin Katsayısı	P> t
Sabit terim	0.36	0.00
Nominal Kur (Gecikmeli 4 aylık ortalama)	-0.08	0.00
Tüketici Kredileri / GSYH Değişim	$-2.80 \cdot 10^{-12}$	0.23
Toplam Satışlar	$1.51 \cdot 10^{-12}$	0.03
Toplam Satışlar (Gecikmeli değer)	$1.67 \cdot 10^{-12}$	0.04

Bunun yanında tüketici kredilerindeki değişim, modele toplam satışlar eklendiğinde ithalat bağımlılığını üzerinde etki yapmamaktadır. Toplam satışlar çıkarıldığında ise tüketici kredilerindeki artış ithalat bağımlılığını arttırır niteliktedir. Bunun nedeni, her iki değişkenin de yurtiçi toplam talep hakkında benzer bilgileri içermesi olabilir. Toplam satışlar da, beklendiği gibi, hem cari hem de gecikmeli değeri ile ithalat bağımlılığını arttırmaktadır. Bu da, ekonomideki talebin güçlü olduğu dönemlerde ithalat bağımlılığı daha yüksek olan mallara daha fazla bir talep olduğunu göstermektedir.

İkinci modelde ise ithal girdi miktarının kur ve toplam satış esnekliği hesaplanmaktadır. Bu amaçla kullanılan değişkenlerin logaritmik değerleri alınarak regresyon modeli oluşturulmuştur. Sonuçlar Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. İthal Girdi Miktarını Etkileyen Faktörler

Bağımlı değişken: İthalat Girdi Miktarı		
Tahmin modeli: Ordinary Least Square Regression		
Data: 2008:Nisan-2011:Kasım, Aylık		
R-sq (uyarlanmış): 0.93		
F-istatistiği: 189.48		
Açıklayıcı Değişken	Tahmin Katsayısı	P> t
Sabit terim	-9.64	0.00
İthal Girdi Miktarı (1 dönem gecikmeli değeri)	-0.45	0.01
Nominal Kur (1 dönem gecikmeli değeri)	-0.38	0.00
Toplam Satışlar (Cari ve 1 dönem gecikmeli değer ortalaması)	1.79	0.00

Tablo 7’de ilk dikkat çeken nokta, modelin açıklama gücüdür. İthalat girdi miktarındaki değişimin 93%’ü modelde kullanılan değişkenlerle açıklanabilmektedir. İthal girdinin gecikmeli değerindeki artış bu dönemdeki ithal girdiyi olumsuz etkilemektedir. Diğer bir ifade ile firmalar bir önceki ay ithalatını yaptıkları girdiyi yalnızca o ayda değil aynı zamanda takip eden ayda da kullanmaktadırlar.

Kurun gecikmeli değeri de negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Esneklik katsayısının -0,38 olması bize, Türk Lirasındaki yüzde 1’lik bir değerlenmenin takip eden dönemde ithal girdi miktarını 0.38% oranında arttırdığı sonucunu vermektedir. Bir başka deyişle ithal girdi miktarı kura karşı (beklenen işareti almakla beraber) esnek değildir.

Toplam satışların mevcut ve bir gecikmeli değerlerinin ortalamasını aldığımızda ithal girdinin toplam satış esnekliğinin yüksek olduğu bulunmaktadır. Toplam satışlardaki yüzde 1’lik bir artış, ithal girdiyi 1.79% arttırmaktadır. Toplam satışların ithal girdi miktarı üzerindeki bu etkisi çalışmanın önemli sonuçlarından bir tanesidir. Tüm sektörlerin eşit oranda büyümeyeceği varsayımı altında modelin bu sonucu bize, Türkiye’deki imalat sanayi büyümesinin sektörel dinamiklerinin incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Son olarak ithalat bağımlılığı trans-log modeli ile açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuçlar Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. İthalat Bağımlılığını Etkileyen Faktörler: Trans-log modeli

Bağımlı değişken: İthalat Bağımlılığı		
Tahmin modeli: Ordinary Least Square Regression		
Data: 2008:Mayıs-2011:Kasım, Aylık		
R-sq (uyarlanmış): 0.48		
F-istatistiği: 10.93		
Açıklayıcı Değişken	Tahmin Katsayısı	P> t
Sabit terim	-18.54	0.01
Nominal Kur (1 dönem gecikmeli değeri)	-0.25	0.03
Tüketici Kredileri Değişim (1 dönem gecikmeli değeri)	-0.01	0.61
Toplam Satışlar (Cari ve 1 dönem gecikmeli değer ortalaması)	5.43	0.02

Modelin aşağıdaki sonuçlarına göre kurdaki 1%’lik bir artış ithalat bağımlılığını 0.25% azaltmaktadır. Bu açıdan ilk modeller uyumlu olarak ithalat bağımlılığının kur esnekliği negatif olmakla beraber düşüktür.

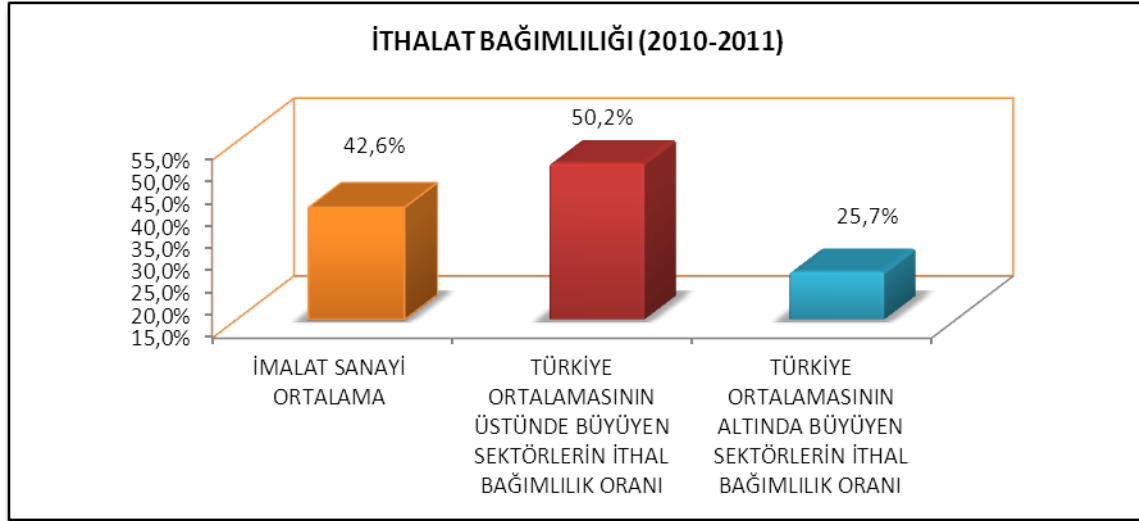
Tüketici kredilerdeki değişim ithalat bağımlılığını pozitif yönde etkilemekle birlikte istatistiksel olarak anlamlı görünmemektedir. Bunun nedeni, ilk modelde olduğu gibi toplam satışların kredi değişimindeki bilgiyi de içermesidir. Buna karşılık bir önceki modelle paralel şekilde ithalat bağımlılığının toplam satış esnekliği ise çok yüksek olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, yukarıda açıklanan üç modelde de kur ve toplam satışlar ithalat bağımlılığını ve ithal girdi miktarını farklı düzeylerde ancak istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir. Değerli Türk Lirası imalat sanayinin ithalat bağımlılığını ve ithal girdi kullanımını birebirden daha az bir oranla etkilerken toplam satışlar çok daha fazla etkili olmaktadır. Bu da özellikle cari açığın önemli bir bileşeni olan ithal ara/yatırım malı kullanımında büyümenin ve aynı zamanda kurun etkilerinin analizi açısından önem arz etmektedir.

3.6. İmalat Sanayindeki Büyümenin İthalat Bağımlılığına Etkisi

Ekonometrik analiz sonuçlarının işaret ettiği “toplam satışlar” değişkeninin ara/yatırım malı ithalatı üzerindeki kayda değer etkisinin nedeni de önem arz etmektedir. Toplam satışlardaki %1’lik artışın imalat sanayinin ithalat bağımlılığını ve ithal girdi kullanımını birebirden daha fazla bir oranla artırmasını açıklayan aşağıdaki grafik üç ayrı değeri göstermektedir. Buna göre 2010 yılında imalat sanayinin ortalama ithalat bağımlılığı yaklaşık %40.3 iken, 2010-2011 arasında ortalamanın -imalat sanayi üretim endeksi- üstünde büyüme gösteren sektörlerin ithalat bağımlılığı %50.3, buna karşılık ortalamanın altında büyüme performansı sergileyen sektörlerin ortalama ithal bağımlılık oranı %25.7’dir.

Şekil 13. İthalat Bağımlılığı (2010-2011)

Bu da 2011 yılında imalat sanayinin ithalat bağımlılık oranının %40.3’ten %43’e yükselmesinde “toplam satışlardaki” artışın neden bu kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Sektörel bazda imalat sanayinin eşit oranda büyümemesi, buna karşılık ortalamanın üstünde büyüme gösteren sektörlerin ithalat bağımlılık oranının yüksek olması 2011 yılındaki ithalat bağımlılığını yukarı çekmiş ve aynı zamanda ithal girdi miktarını da yükseltmiştir.

Sonuç olarak imalat sanayinin ithal bağımlılık oranının yükselmesi aslında toplamda değer bazında üretimde kullanılan ithal ara ve yatırım malı miktarının üretimden daha fazla artması anlamına gelmektedir. Bu da üretim değeri içinde yerli sanayinin payının ya da yerlilik payının azalmasına neden olmaktadır. Finansal açıdan değerlendirildiğinde ise “ithalat

faturasının” “üretimin değerinden” daha fazla artması, özel kesimden (şirketlerden) dış dünyaya fon transferi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, imalat sanayindeki büyüme, ithalat bağımlılığındaki artış kanalıyla özel kesim tasarruflarında bir azalma ve dolayısıyla cari açığı bir artış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken, özel kesim tasarruflarındaki azalma ya da cari açığı artışın nedeni olarak imalat sanayinin büyürken ithalat bağımlılık oranının artmış olmasıdır. Alt sektörler bazında imalat sanayinin dengeli bir büyüme göstermemesi ve ithal bağımlılığı daha yüksek olan sektörlerin öne çıkması cari açığı artışı yükselten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle nasıl bir büyüme modelinin takip edilmesi gerektiği bir kez daha önem kazanmaktadır. Bu açıdan, yurtiçi tüketimden ziyade ihracata dönük üretimin artması hiç kuşkusuz cari açığı ve şirketler kesimindeki tasarruf açığı azalmaya sebebiyet verecektir. Bununla birlikte ekonometrik analiz sonuçlarında ortaya çıkan kur ile ithalat bağımlılığı arasındaki negatif yönlü ilişki, her ne kadar kur esnekliği düşük bir ithalat bağımlılığından söz etsek de, cari açık ve tasarruf açığı üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Son olarak sanayinin gelişiminin sektörel bazda iyi tasarlanması, bütüncül politikalarla ziyade sektörlere odaklanan enstrümanlar kanalıyla seçici olunması ve bu suretle dengeli bir sanayi üretim artışının yakalanması tasarruf açığı üzerinde aşağı yönlü bir baskı doğuracaktır.

4. Tasarruf Oranını Arttırmada Başarılı Ülke Örnekleri Ve Uygulamalar

Önceki bölümlerde Türkiye’de özel tasarruf açığının belirleyicileri hane halkı ve üretim dinamikleri perspektifinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde tasarrufları arttırmak için uygulanabilecek politikalar başarılı ülke örnekleri ve özel uygulamalar baz alınarak aktarılmaktadır.

İlk olarak, yüksek büyüme ve finansal gelişmeyle beraber tasarruflarını yükseltebilmiş üç ülke örneği incelenecektir. Bunlar, Malezya, Tayland ve Güney Kore’dir. Her ne kadar bu ülkelerin demografik yapısı (nüfusun yaş dağılımı vb.) tasarruf oranlarını arttırmada Türkiye ve Brezilya gibi ülkelere oranla daha avantajlı olsa da, bu etki arındırıldığında ve eğitim seviyesi gibi diğer faktörler kontrol edildiğinde bile tasarruf oranlarının bu Uzak Asya ülkelerinde daha yüksek olduğu görülebilir. Bir başka önemli nokta da bu ülkelerin tasarruflarını arttırırken önemli bir finansal gelişmeyi de beraberinde yaşamalarıdır. Hatırlanacak olursa, önceki bölümlerde finansal derinleşmenin, kredi imkanlarını da artırarak özel kesim tasarruflarını düşürebileceği ile ilgili argümanlara yer verilmişti. Oysa bu aşağıda incelenecek ülkelerin finansal derinleşmeyle beraber tasarruf oranlarını da önemli oranda arttırması Türkiye için önemli politika çıkarımlarını beraberinde getirecektir.

İkinci olarak da, A.B.D. ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde hane halkı tasarruflarını özendirme için uygulanan politikalar ve bunların etki analizinden bahsedilecektir.

4.1. Malezya

Malezya, kişi başı gelir bazında Türkiye’yle aynı gruba dahil olsa da büyümenin dayandığı temeller ve yapılar açısından iki ülke arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Malezya, ihracata dayalı üretim stratejisi ve yüksek tasarruf oranıyla ve 200%’ e yaklaşan uluslararası ticaret payıyla incelenmeye değer bir ülke konumundadır. Yüksek büyüme oranlarının yakalanmasında Malezya’nın gelişmiş ve çeşitlilik barındıran mali piyasaları, canlı bankacılık sektörü ve yüksek tasarruf oranı önemli rol oynamaktadırlar.

Ulusal tasarruf seviyesini artırarak finansal ve mali yapıyı güçlendirmek için Malezya ilk adımı 1978'de finansal liberalleşme programı ile atmıştır. Bu süreç, faiz oranlarının serbestleştirilmesi ve zorunlu rezerv karşılıklarının azaltılması ile finansal sisteme, gelişmesi için gereken yolu vermiştir. Ayrıca, liberalleşme ile birlikte, Malezya, günümüze kadar, diğer gelişmiş ülkelere göre daha sağlam bir fon marketi kurmayı başarmış ve Dünya Ticaret Örgütü 2010 raporuna göre bu yolla tasarruf seviyesini yüzde 40'lara çıkararak, bu alanda da lider olmayı başarmıştır.

1997 Asya Finansal Krizi'nden etkilenmesine rağmen, Malezya, 1960-2005 yılları arasında 10%'luk bir tasarruf büyüme hızı yakalamayı başarmıştır. Ang ve Sen (2009)'de de belirtildiği üzere, aynı dönemde özel sektöre sağlanan kredilerin GSYİH'ya oranı ise 7% den %117 ye çıkmıştır. Malezya'nın tasarruf oranlarını arttırıp finansal gelişmeyi sağlamasını iki ana nedene bağlamak mümkündür. Bunların ilki yukarıda da değinildiği üzere Malezya'nın sosyal ve demografik yapısıdır. Ülkedeki yaş dağılımı ve tasarrufa olan yaklaşım, tasarrufun artışlarının ana belirleyicilerindedir. İkinci neden olarak, tasarruf artırıcı uygulamalar arasında, merkez bankasının yapısının ve seçtiği politikaların, özel sektörün tasarrufunu artıracak şekilde yeniden düzenlenmesi, yüksek ihracata dayalı büyüme sayesinde bankacılık sisteminin dışa olan bağımlılığın azaltılması, ve yatırımcı tabanını cezbeden uygulamaların hayata geçirilmesi sayılabilir. Bu adımların arasında, Malezya için en çok göze çarpan, tasarrufu teşvik edici fonların kurulması olmuştur. 1991 yılında kurulan Personel Yardım Fonu (EPF) bu fonların en önemlileri olmakla beraber, 2004'te hayata geçirilen Merdeka Tasarruf Fonu, Genel İslam Tasarruf Fonu ve Malezya Tasarruf Fonu gibi fonlar, ülkede tasarruf seviyesinin yükselmeye başlamasını sağlamıştır.

Personel Yardım Fonu, Malezya'da zorunlu kılınan programlardan birisidir. Kurulduğu 1991 yılından beri 100 milyar ABD dolarını aşan varlığıyla dünyadaki en büyük fonlardan biri haline gelmiştir; ki bu, fonun tasarruf artırıcı etkisini göstermek için yeterlidir. Bu fonda katkı payı çalışanlar için yüzde 11 işverenler için ise yüzde 12'dir. Fonun idaresi merkezi şekilde yapılmakta ve az miktarda da olsa uluslararası kaynak da kullanılmaktadır.

Merdeka Tasarruf Fonu, zamanın merkez bankası başkanı Zeti Akhtar Aziz'in deyimiyle, Malezyalıları tasarrufa teşvik edecek ve onları, kendi borçlarını idare edebilecek seviyeye getirebilecek bir programdır. Bu program bir bakıma Personel Yardım Fonu'nu destekleyici olacak şekilde, onun bir parçası olarak tasarlanmıştır. 55 yaş üstü olan veya tam zamanlı işi olmayan Malezyalıları tasarruf planının içine dahil edebilmek, fonun asıl amacıdır. Aziz (2004)'e göre, tasarruf artırıcı fonların en önemli güçleri, ülke genelinde bankalar ve finansal kuruluşlar aracılığıyla yaygın olmalarıdır. Ayrıca, bu fonların, kazançlarını olabildiğince kısa aralıklarla yatırımcılarına kazandırmaları da teşvik için önemlidir.

Yapılan etki analizlerinde Malezya'daki tasarruf fonlarının performansları, 2011'de düşüş göstermesine rağmen, bir önceki düşüş gösterdiği yıl olan 2006'dan, 2012 başına kadar 11.10% ortalama kazandırma oranıyla etkisini sürdürmektedir. Ayrıca, net varlık değerleri ve toplam varlık büyüme oranlarında da son dönemde artış oranında düşmeler yaşanmaktadır. Yine de fonların kurulmasıyla beraber, 2011 sonunda Malezya'nın varlık rezervlerine nominal olarak bakıldığında 400% e yakın büyüme olduğu görülmekte, bu da Malezya'daki tasarruf oranının arttırmak için uygulanan fon politikasının başarılı olduğunu göstermektedir.

Son olarak Malezya'nın İslami nüfusu göz önüne alındığında, tasarruf planlarının herkesi kapsayabilmesi için İslami ürünler piyasası oluşturması da tasarrufları arttırmada etkili olmuştur. Bu özellikle Türkiye'deki tasarrufları özendirmek için de uygulanacak alanlardan biridir. Kısacası, Malezya, gelişime uygun yapısıyla beraber, büyük çaplı liberalleşme ataklarını,

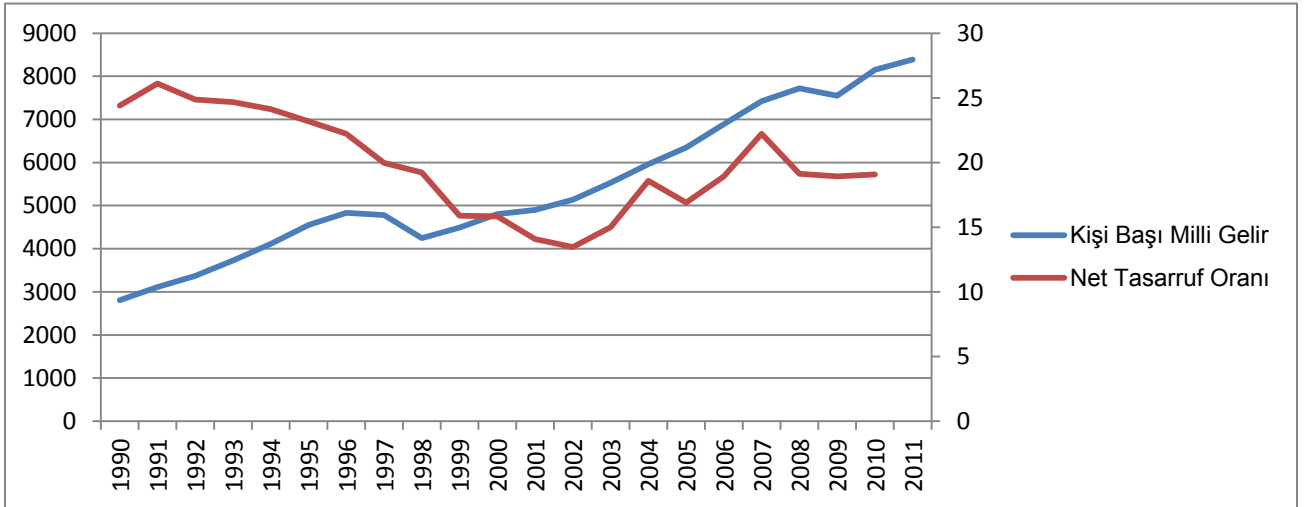
detaylıca ve herkesi kapsayacak şekilde hazırlanmış tasarruf teşvik planlarıyla birleştirerek, sağlam bir yatırımcı tabanı kazanmış ve tasarruf oranlarını yukarılara çekmeyi başarmıştır.

4.2. Tayland

Yirminci yüzyılla beraber göz ardı edilemez performansı ile Tayland ekonomisi dikkate değer gelişme göstermiştir. Özellikle reel gelir seviyesi, ihracat, ithalat ve diğer göstergelerdeki hızlı gelişmelerin, enflasyonu yukarı değerlere çekmeden gerçekleştirilmiş olması Tayland ekonomisinin geçtiğimiz dönemdeki başarısıdır. Ancak Tayland'ın diğer gelişen ülkelere göre dışa bağımlılığı daha yüksek seviyelerdedir. Merkez bütçesindeki açıkları yabancı yatırım ve sermaye akımlarıyla kapatan Tayland, bu süreçte yerli yatırımları ve tasarrufları yeterli seviyede tutamadığından dolayı, büyük bir mali krizin içine girmekten kurtulamamıştır.

Tayland ekonomisi için 1997 yılındaki Asya mali krizi tam anlamıyla bir dönüm noktasıdır. Kriz sonrası ABD doları ve diğer para birimleri karşısında büyük bir devalüasyona gitmek zorunda kalan Tayland, mali sistemini de tamamen gözden geçirerek önemli yapısal adımlar atmıştır. Bunun sonucunda Şekil 14'de de yer alan kişi başı milli gelir ve tasarruf oranlarındaki artış dikkat çekicidir.

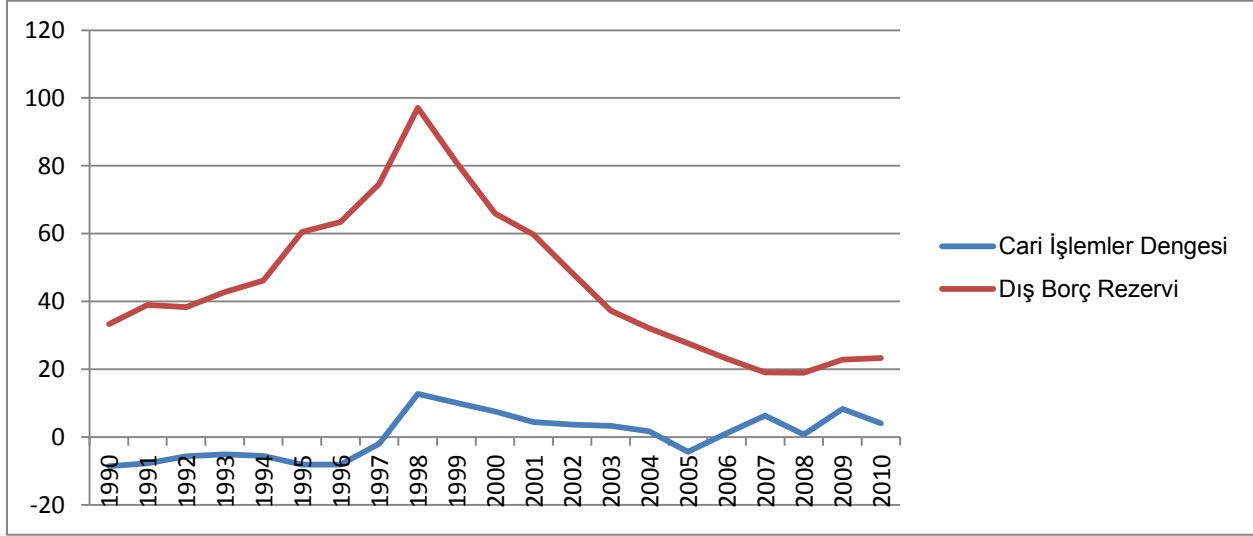
Şekil 14. Tayland: Kişi başı milli gelir ve tasarruf oranları, 1990-2011

Tayland'ın 1997 mali krizi sonrası, tasarrufları artırmak ve iç yatırımları teşvik etmek için attığı ilk adımlar mali piyasaları serbestleştirmeye yönelik oldu. Kriz öncesi neredeyse tamamen bankacılık sistemi tarafından domine edilen mali piyasaların daha etkin çalışması için kamu iktisadi teşekkülleri ve özel sektör için geniş ve sağlam bir yurtiçi tahvil piyasası kuruldu ve bu piyasanın kontrolü yetkilendirilen özel mali kuruluşlar aracılığıyla yapılmaya başladı. Bu, tasarruf seviyelerini artırmak için atılan en büyük adımdı.

Tayland'ın tasarruf oranlarında asıl sorun, daha önce de bahsedildiği gibi, hane halkı tasarruf oranının çok düşük seviyelerde olmasıydı. Bu sorunu gidermek için devlete bağlı tasarruf bankası kuruldu. Bu bankanın amacı, küçük yatırımcıları ve tasarruf edenleri sisteme dahil edebilmektir. Ayrıca, yapılan yeniliklerle beraber hane halkı tasarrufu için alternatif yollar oluşturuldu. Bernheim ve Shoven (1991)'de belirtildiği üzere mali piyasalarda sağlanan rekabetçi ortam ile birlikte, yatırımcıların tasarruf ile sağlayabildikleri gelir oranlarını artırarak, tasarruflar önemli ölçüde teşvik edildi.

Şekil 15. Tayland: Cari İşlemler Dengesi ve Dış Borç Rezervi, 1990-2011

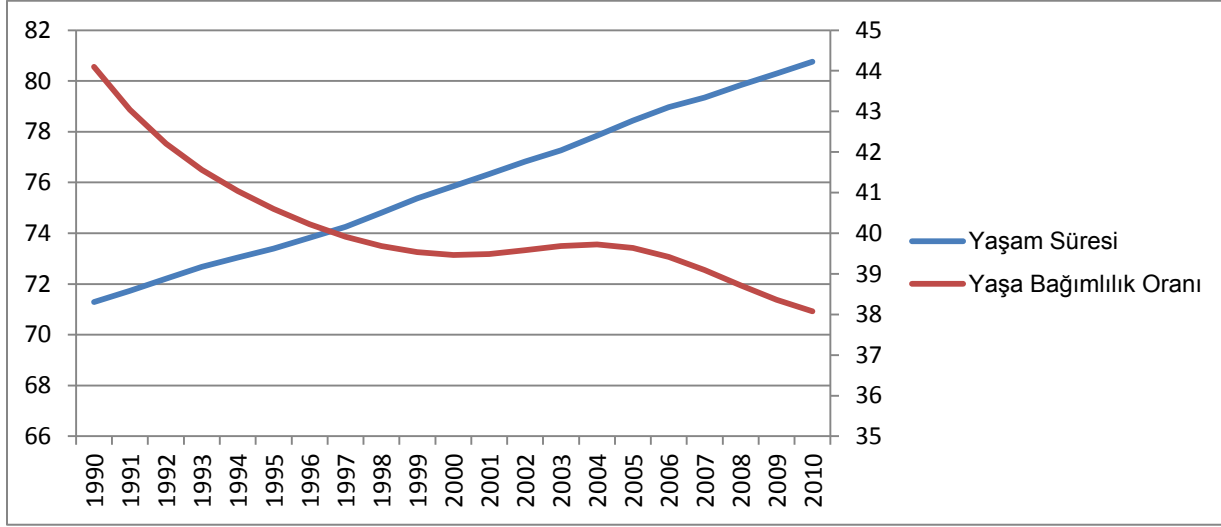
Tayland'ın tasarrufları teşvik amacıyla izlediği diğer bir politika ise, tasarruf edenler ve iç yatırımlar için vergi kolaylıkları sağlaması oldu. Hem işverenlerden hem de çalışanlardan yapılan katkı payları vergiden düşürülebilir hale getirildi. Aynı sistem, emeklilik yatırım fonları (RMF) için de geçerliydi. Bu yenilikler, her gelir grubundan hane halkının tasarruf etmesinin önünü açtı. 2000'lerin başından beri düzenli bir artışa geçen net tasarruf oranları, yüzde 20'ye yaklaşarak Tayland için sağlam bir mali sistemin altyapısı haline gelip Şekil 15'de görüleceği gibi ülkedeki en büyük sorunlarından biri olan dışa bağımlılık ve dış borç rezervinde iyileşme sağlamıştır.

4.3. Güney Kore

Güney Kore, 1970'den 2000'e kadar %7,8 büyüme ortalaması yakalayarak çok çarpıcı bir büyüme performansı göstermiştir. Aynı dönemde ülkenin demografik yapısında ve buna bağlı olarak mali sisteminde de değişiklikler yaşanmıştır. Mali sistemin gelişmesinde büyük bir rol oynayan net tasarruflar bu dönemde %10'dan %37'ye çıkmıştır.

Güney Kore'nin tasarruf oranlarındaki bu hızlı artış birkaç nedene bağlanabilir. Öncelikle, ülke ekonomisinin yakaladığı hızlı büyüme tartışmasız tasarruf oranlarının gelişmesinde de rol oynamıştır. Ayrıca, demografik yapıdaki değişiklikler de tasarruflar için işe yarayacak yönde gerçekleşmiştir. Bernheim ve Shoven (1991) nüfus bağımlılık oranındaki düşüş ve hane halkı gelirlerinin artmasının tasarrufları da yukarı yönde hareket ettirdiğini bulmuştur.

Şekil 16. Güney Kore Demografik Gelişmeler

Güney Kore’de kurumsal yatırımcı tabanının geliştirilmesi için çabalar özellikle 1997 sonrası hız kazanmıştır. Hükümetin bünyesinde faaliyet gösteren Ulusal Emeklilik Hizmetleri (NPS), diğer kurulan emeklilik fonları ve sigorta şirketleri hızlı bir gelişme göstererek tasarruf oranlarının artmasında önemli pay sahibi olmuşlardır. Güney Kore’nin yükselen tasarrufları içinde en dikkat çekici nokta ise; tasarruf dağılımında en büyük payın hane halkı tasarruflarına ait olmasıdır. Park ve Rhee (2005)’e göre devletin ve özel sektörün katkısı yadsınamaz olsa da, Güney Kore hane halkını tasarrufa teşvik programlarıyla ve zorunlu sigorta sistemleriyle 400 milyar ABD dolarına yakın bir tabana ulaşmayı başarmıştır.

Güney Kore’nin sosyal güvenlik sistemi, aynen Tayland’ın sistemi gibi yine A.B.D.’deki sosyal güvenlik sisteminden ilham alınarak tasarlanmıştır. Bu sistemde hem işveren, hem de çalışan için toplam yüzde 9 olacak şekilde katkı payı ödemek mecburidir. Sisteme ayrıca Güney Kore’de çalışan yabancılar da dahil edilmiş durumdadır. Sistem yönetişiminin sağlam bir yapıda olması işlevselliği artırırken, ayrıca sistemin muhafazakar yapısı da tasarrufları teşvik etmiştir. Bakıldığında, emeklilik sisteminin büyük bir kısmının devlet tahvillerine yatırılmış olması buna iyi bir örnektir.

Emeklilik sisteminin ve tasarruf fonlarının 1988’den bu yana sürekli olarak gelişme göstermesi yine Güney Kore’nin süregelen sağlam ekonomik göstergelerini ve sistemin düzgün işleyişini yansıtmaktadır. Zaten iktisadi teorilere göre de ekonomik büyüme, artan yaşam süresi ve azalan yaşa bağımlılık oranı, tasarruf oranlarındaki gelişmenin temelidir. Gelişmeye hazır bu temele ek olarak uygulanan politikalar ve kurulan sağlam sosyal güvenlik ve tasarruf fonu yapıları tasarrufların artmasında ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.,

4.4. Tasarruf Teşvik Politikaları: Saving Gateway Örneği

Vergiden muaf tasarruf hesapları uygulamalarının Birleşik Krallıkta uygulanmasının temel sebebi nüfusun düşük tasarruf oranlarıydı. Bu hesaplardan “Saving Gateway” özellikle orta ve düşük gelir grubundaki hane halkının tasarruf alışkanlıklarını oluşturmak üzere geliştirilmiş programlardan biridir.

Saving Gateway ve ABD'deki bireysel kalkınma hesapları (individual development accounts) programları bireysel katkıya karşılık belli oranda kamu katkısı verilmesi bakımından benzerlik taşımaktadır. Ancak iki programı birbirinden ayıran en önemli farklılıklar Saving Gateway'in ulusal bir uygulama olarak tasarlanması, özellikle düşük gelir grubundaki hane halkına finansal araçlar konusunda bir farkındalık yaratmayı amaçlaması programdaki hesapların kapatıldığında istenildiği gibi kullanılabilir olmasıdır.

Programın temel amacı hane halkı tasarruf oranlarının artırılması ve finansal varlık ediniminin özendirilmesidir. Pilot uygulamada programın tüm özellikleri kesinleştirilmemekle birlikte kamu tarafından karşılanacak kısım aylık 25 pound ya da hesap ömrü süresince toplam 1000 pound olarak belirlenmiştir. Hesap sahipleri hesabın açık kalacağı maksimum 5 yıllık süre içinde tasarruflarını kullanabilme hakkına sahipken bu sürede kamu tarafından karşılanan kısmı kullanamamaktadırlar.¹¹

Uygulama Birleşik Krallıkta pilot olarak 5 bölgede başlatılmıştır. Pilot uygulamada programa düşük-orta gelir grubundan, iş gücüne katılmayanlardan ancak çalışma yaş grubu içinde (erkekler için 16-65, kadınlar için 16-60 yaş aralığı) olanlar katılabiliyordu. Pilot uygulamanın olduğu Ağustos 2002 – Mayıs 2003 zaman aralığında toplam 1478 hesap açılmıştır. Programın ulusal düzeyde uygulanması halinde ülke genelindeki hane halkının % 25'inin katılabilecek durumda olduğu tespit edilmiştir.¹²

Programın hedeflerine ulaşip ulaşmadığı Kempson vd (2003)'de tartışılmaktadır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların % 46'sının önceden bir tasarruf hesabı olmadığı, % 33'ünün tasarruflarını banka dışında biriktirdiği, yaklaşık %50'sinin kredi borcunun olmadığı çıkmıştır. 2003 yılı sonunda tasarruf hesaplarında toplam 150.000 pound birikmiştir. Ortalama olarak her ay bireylerin hesabında 15,78 pound birikmekteydi.¹³

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda Saving Gateway hesaplarına aktarılan paraların ya kişilerin varolan tasarruf hesaplarından aktarıldığı ya da para biriktirip yatırıldığı görülmüştür. Katılımcıların çok düşük bir oranı harcamalarında kısıtlamaya gitmiştir. Hesap süresinin dolmasının ardından program katılımcılarının büyük bir kısmının birikimlerini başka bir tasarruf hesabına aktardığı belirlenmiştir. Program katılımcılarının yaklaşık % 66'sı programın ardından biriktirme alışkanlığı kazandığını belirtmiştir.

Saving Gateway programı amaçlandığı gibi pilot uygulama katılımcılarının büyük bir kısmına tasarruf etme alışkanlığı kazandırıp, finansal kurumlar konusunda eğitici bir süreç görevini yerine getirmiştir. 2010 yılındaki borcun azaltılmasına yönelik kısıtlamalar nedeniyle program olumlu sonuçlarına rağmen devam ettirilememiştir.

4.5. Tasarruf Teşvik Politikaları: Children Trust Fund Örneği

Children Trust Fund (CTF), 2005-2010 yılları arasında çocuklara yönelik olarak geliştirilmiş bir tasarruf programı olarak Birleşik Krallıkta uygulandı. Bu uzun dönemli politikanın temelinde çocuklar dünyaya geldiklerinde belli bir varlığa sahip olmaları gerektiği anlayışı bulunmaktaydı. CTF aynı zamanda Saving Gateway programında olduğu gibi tasarruf kültürü yaratma ve finansal araçların bilinirliğini arttırmayı da amaçlamaktaydı.

¹¹ Pilot uygulamada hesaplar 18 ay süreyle açık tutulmuştur.

¹² Program hedefleri ve sonuçları ile ilgili detaylı bilgi için Emerson ve Wakefield (2003) incelenebilir.

¹³ Bu miktar, hesaba yatırılacak maksimum tutarın yaklaşık % 63'üydü.

CTF'ye 2002 Eylül ayından sonra doğan çocuklar dahil olabilmekteydi. Doğan her çocuk için devlet 250 pound'luk bir tasarruf primi dağıtmaktaydı. Ailenin gelir durumuna bağlı olarak tasarruf primi 500 pound da olabilmekteydi. Ayrıca çocuklar 5-11-16 yaşlarına geldiğinde de devlet hesaba katkıda bulunmaktaydı. Buna karşılık olarak ailelerin de her yıl maksimum 1200 pound tutarında yatırım yapması beklenmekteydi. Vergiden muaf olan bu tasarruf hesaplarına çocuklar 18 yaşından sonra erişebilmekteydi.

Program 2002 yılında ve daha sonraki yıllarda doğan çocuklar için geçerli olmakla beraber uygulama ancak 2005 yılında başladı. 2002-2005 yılları arasındaki eksik kalan tasarrufların yatırılabilmesi için ailelere öneriler getirildi. Programın son uygulandığı 2011 yılına kadar toplam 5700'ün üzerinde tasarruf primi fişi basılıp dağıtıldı. 2010 yılındaki borcun azaltılmasına yönelik kısıtlamalar nedeniyle program devam ettirilemedi. Ancak bunun yerine CTF'ye kayıt olamayan çocuklar için vergi muafiyeti getirilen Junior ISA (Individual Savings Accounts) programı başlatılmıştır. Programın detayları için HM Revenue and Customs (2011), CTF ve Saving Gateway 'in beraber değerlendirilmesi için Emerson ve Wakefield (2001) incelenebilir.

4.6. Tasarruf Teşvik Politikaları: Individual Development Accounts Örneği

Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilen bir program olan Individual Development Accounts (IDA), düşük gelire sahip hane halkının birikim yapabilmesini amaçlamaktadır. IDA'da tutulan kişisel tasarruflar karşılığı yerel ya da ulusal fonlardan da karşılık olarak hesaba para aktarılmaktadır. Bireyin yatırmış olduğu her 1 dolar karşılığında fonlardan 2-3 dolarlık bir aktarım yapılmaktadır. IDA'nın en önemli özelliği vade süresinin dolmasının ardından birikimin ancak belli alanlarda kullanılabilir olmasıdır. Bu alanlar; eğitim, gayrimenkul ya da iş kurma olarak belirlenmiştir. IDA'lar yerel olarak geliştirilen ve yönetilen programlar olması nedeniyle bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmektedir.

IDA'nın etkilerinin tespit edilebilmesi için 1998-2003 yılları aralığında Oklahoma'da Tulsa bölgesine Mills vd (2008)'de detaylarıyla belirtilen bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ev alımı için verilen karşılık 2:1, diğer amaçlar için verilen karşılık 1:1 olarak belirlenmiştir. Deney grubunda ev sahipliği oranının kontrol grubuna oranla % 7-11 oranında arttığı, diğer alanlarda bir farklılık yaratmadığı görülmüştür. Deney grubunun likit varlık oranlarının da azaldığı tespit edilmiştir.

IDA programının kısa vadede özellikle ev sahipliği üzerindeki olumlu etkisine rağmen uzun dönemdeki etkinliği tartışmalıdır. 2011 yılında Tulsa örneklem grubu içinde yapılan çalışma IDA'ların 10 yıllık süre içindeki etkilerini ölçmeyi amaçlamıştır. Gringstei-Weiss vd (2011) tarafından 2009 yılı sonuçlarına bakıldığında ev sahipliği üzerinde %1-3 oranında bir artış sağlandığı görülmüştür. Ayrıca programın ev sahipliği süresi üzerinde hiçbir etkisinin bulunmadığı da ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, 1999-2008 yılları arasında 544 bölgede, 50 binden fazla IDA hesabı açılmıştır. Etki analizleri bu programın ev sahipliği oranı ve süresi üzerinde önemli bir etki olmadığını göstermektedir. Ancak bütün IDA'ların yerel düzeyde farklı kuruluşlar tarafından yönetiliyor olması da programın etkinliğinin tam olarak ölçülmesine engel olmaktadır.

4.7. Tasarruf Teşvik Politikaları: Şartlı Okul Ödeme Planları (Qualified Tuition Plans) Örneği

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversite ücretlerinin hızlı bir şekilde yükseliyor olması özellikle düşük gelir grubundaki ailelerin çocuklarının üniversite eğitimi almalarına engel olmaktadır. Bu nedenle 529 planı olarak da bilinen şartlı okul ödeme planları adı altında çocukların eğitim masraflarına yönelik tasarruf hesabı uygulamaları geliştirilmiştir. 1996 yılında başlatılan uygulama 2001 yılında genişletilmiştir. Uygulama eyalet düzeyinde gerçekleştirilmekte olup, programın temel özellikleri aynı olmakla birlikte her eyalet kendine göre teşvik politikaları, yatırım mekanizmaları geliştirebilmektedir.

529 planı gelir miktarından bağımsız olarak tüm ailelere sunulan bir programdır. Ancak eyaletler programdan düşük gelir grubundan hane halkının faydalanmasını teşvik edebilmek için kendi teşvik politikalarını, kampanyalarını uygulayabilmektedir. Örneğin ailenin yıllık gelirinin 50 bin doların altında olduğu durumlarda 529 planına tabi olan hesaplar diğer finansal yardımların alınmasına engel olmamaktadır.

Programa göre hesaba yatırılan tutarlar yüksek öğretim masraflarında kullanılmak üzere çekildiğinde federal gelir vergisinden muaf tutulmaktadır. 529 planıyla başlatılan hesaplardaki paraların eğitim dışı amaçlarla kullanıldığı durumlarda gelir üzerinden % 10 oranında bir kesinti uygulanmaktadır.

2004 yılı sonunda 5 milyon kadar hesapta toplamda 5 milyar dolardan daha yüksek bir sermaye birikimi gerçekleşmiştir. Financial Research Corporation araştırmasına göre 2010 yılında bu tutarın 300 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Türkiye'de son yıllarda gözlenen özel kesim tasarruf açığının nedenleri ve kapatılması için politika önerileri araştırılmıştır. Yüksek bir büyüme için ekonominin dış tasarruflara giderek daha bağımlı hale gelmesi kuşkusuz sürdürülebilir bir büyüme modeli değildir. Bu bakımdan, Türkiye'nin istikrarlı ve uzun dönemli bir büyüme performansı yakalaması için yurtiçi tasarruflar kilit rol oynamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Türkiye'de son dönemlerde artan tasarruf açığının kaynağının özel kesim olduğu ve bu tasarruf açığının daha yüksek yatırımlardan kaynaklanmayıp daha az tasarruf edilmesi sonucu oluştuğu vurgulanmıştır. 1990'lı yılların tersine, tasarruflardaki bozulma kamu tasarruflarındaki olumlu görünüme rağmen gerçekleşmiştir. Bunu söylemekle beraber, kamu ve özel kesim tasarruflarının tam ikame olmaması, kamu tasarruflarının arttırılmasının Türkiye'deki tasarruf açığının kapatılması için etkili bir politika seçeneği olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'de özel kesim tasarruf serisi hane halkı ve şirketler düzeyinde ayrıştırılmadığı için, hane halkı bütçe anketi kullanılarak tasarruf eğilimleri incelenmiştir. Anket sonuçları ve dayanıklı tüketim mal alımlarındaki gelişmeler incelendiğinde, Türkiye'de özel kesim tasarruflarının düşmesinde dayanıklı tüketim mallarına olan talebin önemli rol oynadığı görülmektedir. Dayanıklı tüketim malları tasarruf olarak nitelendirildiğinde özel kesim tasarruflarında sadece ılımlı bir düşme görülmektedir. Bu bulgu bankacılık kesiminin hane halkına sağladığı tüketici kredilerindeki artışla da birleştirildiğinde, 2001 krizi ve küresel kriz sonrasında hane halkının ertelenmiş harcamalarını yaptığı ve bunun da tasarruf oranlarını önemli ölçüde düşürdüğü görülmektedir. Bu sonuç aynı zamanda tasarruf oranlarında

konjonktür etkisinin de önemli olduğunu söylemektedir. Yine de, konjonktür ve eğitim gibi faktörler arındırıldığında bile Türkiye düşük tasarruf eden ülke grubundadır. Çalışmada anket verileri kırsal ve kent ayrımına gidilerek incelendiğinde, kırsal kesimdeki tasarruf oranlarının son dönemde kente oranla daha da fazla düştüğü bulunmaktadır.

Özel kesim tasarruf oranlarının belirleyicileri ekonometrik bir model çerçevesinde incelendiğinde faiz oranlarının beklendiği gibi özel tasarrufları olumsuz etkilediği bulunmaktadır. Ayrıca kamu tasarruflarındaki bir artış da özel tasarrufları düşürse de bu düşme birebir olmamaktadır. Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği üzere kamu tasarruflarının artırılması toplam tasarruf açığını kapatıcı etki yapacaktır. Bunun yanında makroekonomik belirsizliğin azalması tedbir amaçlı tasarruf eğilimini zayıflatıp özel tasarrufları düşürücü etki yapmaktadır. Son olarak, beklendiği üzere, nüfus bağımlılık oranındaki bir artış da bireyin tasarruf edebilme imkanını kısıtlayarak tasarrufları olumsuz etkilemektedir.

Daha önceki çalışmaların tersine, kişi başı milli gelirdeki artışların tasarruflar üzerinde etkisi bulunmamıştır. Örneklemin ikinci yarısı olan 2001 sonrası düşünüldüğünde, yüksek büyüme dönemlerinin aynı zamanda tasarrufların düştüğü dönemler olması bu sonucu şaşırtıcı kılmamaktadır. Ayrıca özel kesime verilen kredilerin GSYH'ya oranı tasarruflar üzerinde olumsuz bir etki yapmakla beraber katsayı istatistiksel olarak ancak %90 anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklıdır. Dolayısıyla, daha önceki çalışmalardan farklı olarak, diğer makroekonomik değişkenlerin etkileri hesaba katıldığında, kredi genişlemesinin tasarrufları düşürdüğüne dair çok güçlü bir kanıt karşımıza çıkmamaktadır. Uluslararası literatür incelendiğinde, tasarruf oranlarını arttırabilmiş bir çok gelişmekte olan ülkenin mali piyasalarını derinleştirebilmiş ülkeler olduğu düşünüldüğünde karşımıza çıkan sonuç çok da şaşırtıcı değildir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise sanayi üretiminin daha fazla oranlarda ithal ara ve yatırım malı kullanmasının tasarruflar üzerindeki etkilerine değinilmektedir. Bunun için ilk olarak Ekonomi Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı verileri kullanılarak sektörel ve ekonominin geneli için ithal girdi oranları hesaplanmıştır. Daha sonra da ithal ara ve yatırım malı kullanımının zaman içinde değişip değişmediğine bakılmıştır. İthalat faturasının üretim değerinden daha fazla arttığı dönemler şirketlerin daha az tasarruf edeceği dönemler olacaktır. Nitekim sonuçlar son dönemlerde üretimde ithalat bağımlılığının arttığını göstermektedir. Yapılan ekonometrik analiz sonucunda, iç talep canlanıp ekonomi büyüdükçe talebin daha çok ithal ara ve yatırım malı kullanan ürünlere doğru kaydığı bulunmaktadır. Sonuç olarak, ülkede özel kesimin tasarruf açığı değişen üretim dinamikleri ve ithal girdi kullanımını sonucunda da önemli ölçüde etkilenmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise tasarruf oranlarını arttırabilmiş başarılı ülke örnekleri ve tasarruf teşvik programları incelenmiştir. Yüksek büyüme ve yüksek yatırım oranlarıyla beraber tasarruflarını da arttırabilmiş ülkelerin ortak özelliği ihracat odaklı bir büyüme strateji izleyip mali piyasalarını kısa zaman içinde büyütebilmiş olmalarıdır. Bu sonuç, yukarıda daha fazla ithal ara ve yatırım malı kullanmanın tasarrufları düşürdüğü bulgusuyla da uyumludur. Başarılı ülke örneklerinin bir başka ortak noktası, tasarruf oranı görece düşük olan hane halkını ve küçük yatırımcıyı sisteme dahil edip tasarruf etmesini sağlayacak mekanizmaların oluşturulmasıdır. Bu ülkelerde kurulan tasarruf teşvik fonları ya da tasarruf bankaları, sağladığı vergi avantajları, tasarrufu zorunlu kılan uygulamaları ve hane halkının sosyolojik yapısına uygun ürünler sunmasıyla (Malezya'daki İslami fonlar gibi) önemli başarılar elde etmişlerdir.

Kuşkusuz bir başka önemli nokta da tasarrufların demografik faktörlere duyarlı olmasıdır. Bu açıdan incelenen ülkelerdeki nüfus ve yaş dağılımı bu ülkeleri tasarrufa teşvik ederken Türkiye bu açıdan tasarruf oranları daha düşük olan Latin Amerika ülkeleriyle benzer bir profil sergilemektedir.

Yukarıda sergilenen sonuçlar aynı zamanda politika önerilerini de beraberinde getirmektedir. İlk olarak tasarrufların ekonomik konjoktüre duyarlılığı unutulmamalıdır. Önümüzdeki dönemde beklenen düşük büyüme ve yurtiçi talebin canlı olmaması beraberinde tasarruf oranlarında bir artış da getirebilir. Bunun yanında yukarıda değinildiği üzere, her ne kadar tasarruf açığının ana nedeni özel kesimin tasarruf oranlarında bir düşme olsa da, kamu tasarruflarında sağlanacak bir iyileşme toplam tasarruf açığını azaltıcı etki yapacaktır. Bununla beraber Van Rijckeghem (2010)'de belirtildiği gibi, maliye politikasının özel tasarruf oranlarını etkileme gücü oldukça kısıtlıdır. Özellikle Türkiye gibi dolaylı vergi gelirlerinin toplam vergi içindeki payının yüksek olduğu ekonomilerde tasarrufları teşvik amacıyla gelir ve kurumlar vergisini daha da düşürmek vergi sistemini daha da olumsuz hale getirecektir. Burada faiz gelirlerinden alınan vergilerin düşürülmesi tasarrufları cezpl edici bir etki yaratabilir.

Tasarruf oranlarını arttırabilmiş ülkelerin tamamında mali piyasaların derinleştiği ve tasarruf sahiplerine geniş bir portföy olanağı sunduğu görülebilir. Bu açıdan İstanbul Finans Merkezi projesi yurtiçinde tasarrufları özendirici bir şekilde tasarlanabilir. Bu noktada özellikle “yastık altı” diye tabir edilen tasarrufların sisteme dahil edilmesi de tasarruf açığının kapatılmasına katkı yapacaktır.

Bu çalışmanın temel bulgularından biri de dış tasarruflara daha bağımlı hale gelinmesinin arkasında sanayinin artan ithalat bağımlılığı olduğunun bulunmasıdır. Bu açıdan üretim sürecinde ara ve yatırım malı ithalatının azaltılarak sanayideki üretim değerinin artması şirketler kesimindeki tasarruflar üzerinde olumlu etki yapacaktır. Dolayısıyla, oluşturulacak olan sanayi ve dış ticaret politikası bu unsuru da dikkate almalıdır.

Son olarak, mevcut tasarruf oranlarıyla daha yüksek ve sürdürülebilir bir büyüme sağlamanın tek yolu toplam faktör verimliliğini arttırmaktan geçmektedir. Ancak bu yolla yatırım oranlarını fazla arttırmadan yüksek bir büyüme sağlanabilir. Bu açıdan, yukarıda belirtilen politika seçeneklerinin yanında faktör verimliliğini arttıracak politikaların analizi de tasarruf açığı problemine çözüm üretecek güçtedir.

Kaynakça

- Ang, J. ve K.Sen, 2009. "Private Saving in India and Malaysia Compared: The Role of Financial Liberalization and Expected Pension Benefits", Munich Personal RePEc Archive Paper No. 14413, 2009.
- Aziz, Z.A., 2004. "Malaysia: Encouraging Savings In A Dynamic Economy", Opening Remarks At The Launching Of The Merdeka Savings Bond, *BIS Review 2/2004*, Kuala Lumpur, 2 January 2004.
- Bernheim, B.D. ve J.B. Shoven, 1991. "Saving Behavior in Ten Developing Countries", NBER Books, University of Chicago Press, 1989.
- Cilasun, S.M. ve M.G. Kırdar, 2009. "Türkiye'de Hanehalklarının Gelir, Tüketim Ve Tasarruf Davranışlarının Yatay Kesitlerle Bir Analizi", *İktisat İşletme ve Finans* 24:280, 9-46.
- Çebi, C. ve Ü. Özlale, 2012. "Türkiye'de Yapısal Bütçe Dengesi ve Mali Duruş", *İktisat İşletme ve Finans*, 27: 2012, 9-38.
- Dunn, J., 1974. "Well Separated Clusters and Optimal Fuzzy Partitions", *Journal of Cybernetics* 4, 95–104.
- Dünya Bankası 2011. "Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarruflarının Rolü", Türkiye Ülke Ekonomik Raporu, Rapor no: 66301-TR, Ankara, 2011.
- Emmerson, C. ve M. Wakefield, 2003. "Increasing Support for Those on Lower Incomes: Is the Saving Gateway the Best Policy Response?", *Fiscal Studies*, 24:2, 167-195.
- Emmerson, C. ve M. Wakefield, 2001. "The Saving Gateway And The Children Trust Fund: Is Asset Based Welfare 'Well Fair'?", *The Institute for Fiscal Studies, Commentary 85*, October 2001.
- Gourinchas, P., O. Landerretche ve R. Valdes, 2001. "Lending Booms: Latin America and the World," *Economia*, 1:2, 47–100.
- Grinstein-Weiss, M., M.W. Sherraden, W.G. Gale, W. Rohe, M.J. Schreiner, ve C. Key, 2011. "The Ten-Year Impacts of Individual Development Accounts on Homeownership: Evidence from a Randomized Experiment", Available at <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1782018>.
- HM Revenue and Customs, 2011. Children Trust Fund, Statistical Report, 2011.
- Kempson, E., S. McKay ve S. Collard, 2003. "Evaluation of the CFLI and Saving Gateway Pilot Projects, (Interim Report on the Saving Gateway Project)", Personal Finance Resource Center, University of Bristol, 2003.
- Levine, R., N. Loayza, ve T. Beck, 2000. "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes," *Journal of Monetary Economics*, 46:1, 31–77.
- Loayza, N. ve R. Ranciere, 2005. "Financial Development, Financial Fragility and Growth ", IMF Working Paper, WP/05/170, 2005.
- Matur, E.P., A. Sabuncu ve S. Bahçeci, 2012. "Determinants of Private Savings And Interaction Between Public And Private Savings In Turkey" *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 14, 102-125.
- Mills, G.,W.G. Gale, R. Patterson, G.V. Engelhardt, M.D. Eriksen and E. Apostolov, 2008. "Effects of Individual Development Accounts on Asset Purchases and Saving Behavior: Evidence from a Controlled Experiment", *Journal of Public Economics*, 92:5-6, 1509-1530.
- Park, D. and C. Rhee, 2005. "Saving, Growth and Demographic Change In Korea", *Journal of the Japanese and International Economies*, 19, 394-413.
- Üçer M. ve C. Van Rijckeghem, 2009. "The Evolution and the Determinants of the Turkish private saving rate: What lessons for policy?", *Koç Üniversitesi– TÜSİAD Economic Research Forum Çalışma Tebliği*, No: 09-01.
- Van Rijckeghem , C., 2010. "Determinants of Private Savings in Turkey: An Update", *Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü Çalışma Tebliği*, 2010/04.
- Yükseler, Z., 2011. "Türkiye'nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi ve Rekabet Gücü Performansı (1997-2010 Dönemi)", *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını*, Haziran 2011, Ankara.